

Rajko Bratož

POVEZAVE MED TRAKIJO IN SEVERNOJADRANSKIMI DEŽELAMI V POZNI ANTIKI

Predavanje v okviru ustanove »Lectorium
Bulgaricum« na Dunaju 18. oktobra 1988.

Odnose med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki moremo proučevati z različnih vidikov. Proučujemo jih lahko kot povezave med tema dvema območjema rimskega cesarstva v ožjem pomenu besede, območjema, ki sta bili tedaj upravno razdeljeni v provinco Benečijo in Istro (»Venetia et Histria«) oziroma kot traška dieceza na province Thracia, Rhodope, Haemimontus, Europa (najmanjša, vendar najvažnejša provinca z metropolo Konstantinoplom), Moesia Secunda in Scythia (zadnji dve provinci sta bili pred Dioklecijanom sestavni del Spodnje Mezije in nista spadali k Trakiji).¹ Te odnose lahko proučujemo kot povezave med Konstantinoplom, od 324 oziroma 330 ene od prestolnic cesarstva, in Oglejem, glavnim mestom Benečije z Istro,² po klasifikaciji pesnika Avzonija iz Galije (2. polovica 4. stoletja) drugega in devetega mesta v cesarstvu.³ Po propadu zahodnega rimskega cesarstva, Odoakrove države in vzhodnogotskega kraljestva v Italiji, moremo od sredine 6. stoletja pa vse do zadnje četrtine 8. stoletja te odnose proučevati tudi pod vidikom razmerja Konstantinopla kot središča bizantinske države s cesarskim dvorom in centralnim državnim aparatom do dela državnega ozemlja na zahodni periferiji. Prav ti odnosi so bili proti koncu 6. stoletja in v prvi tretjini 7. stoletja izredno dinamični.⁴

V primeru Trakije in severnojadranskih dežel gre za področji rimske države, ki sta imeli zlasti v poznoantični dobi, ko državno ozemlje ni bilo skoraj nikoli združeno pod enim vladarjem, izjemno geopolitično lego. Ne da bi se spuščali v obravnavo izredno zapletenih vprašanj upravne razdelitve cesarstva na pretorijanske prefekture od cesarja Konstantina dalje, moremo reči,

¹ Dober pregled upravne razdelitve rimskega cesarstva v pozni antiki posredujeja od novejših avtorjev A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire 284—602. A Social Economic and Administrative Survey I—II*, Oxford 1973², 373 ss. in zlasti 1451—1461 ter T. D. BARNES, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge (Massachusetts) — London 1982, 201—225 (oba z analizo virov in starejše literature). O upravni ureditvi Benečije z Istro gl. nazadnje C. ZACCARIA, *Il governo romano nella regio X e nella provincia Venetia et Histria*, *Antichità Altoadriatiche* 28, 1986, 65—103, o traškem območju gl. V. VELKOV, *Thracia und Dacia in der politischen Entwicklung des spätrömischen Imperiums*, v publikaciji R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Wien 1986, 7 ss. (oba z upoštevanjem starejše literature) in A. H. M. JONES, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971 (2. izd.), 24 ss.

² O ustanovitvi Konstantinopla (Carigrada) gl. A. PIGANIOL, *L'empire chrétien* (325—395), Paris 1972², 53 ss.; A. SAITTA, *2000 anni di storia II. Dall'impero di Roma a Bisanzio*, Bari 1979, 42—51 in 225—238. O Ogleju v pozni antiki gl. poleg še vedno uporabne monografije A. CALDERINI, *Aquileia romana. Ricerche di storia e di epigrafia*, Milano 1930, 65 ss. kolektivno delo *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980 in S. TAVANO, *Aquileia*, *Reallexikon für Antike und Christentum*, Supplement-Band I, Stuttgart 1986, 522—553.

³ AUSONIUS, *Opuscula II (Ordo urbium nobilium II—IX)* (ed. H. G. E. WHITE, Ausonius I, Loeb Classical Library, Cambridge (Mass.) — London 1968, 268; 274). Da je bil Oglej v pozni antiki veliko in pomembno mesto, poroča še cela vrsta drugih piscev (vsa mesta naveda G. CUSCITO v kolektivnem delu *Da Aquileia a Venezia*, 590 s.; 604 op. 67—78; prim. tudi A. CALDERINI, o. c., 260 s.). Najbolj povzdiguje pomen Ogleja sam cesar Justinijan, saj ga imenuje največje mesto na Zahodu in cesarsko prestolnico; *Novella* 29 pr. (a. 535): »... Aquileia civitas in Hesperia maxima habitata est et imperialium morem (pro dietam) suscepit« (edd. R. SCHOELL — G. KROLL, *Corpus iuris civilis III*, Berlin 1959⁷, 218).

⁴ Iz obsežne literature o Bizantincih na severnem Jadranu naj navedemo le nekaj novejših sintetično zasnovanih prikazov: A. CARILE — G. FEDALTO, *Le origini di Venezia*, Bologna 1978; C. G. MOR, *Bizantini e Langobardi sul limite della laguna*, *Antichità Altoadriatiche* 17, 1980, 231—264; L. MARGETIC, *Histrice et Adriaticae. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*, Trieste 1983, 103—166; A. CARILE, *La presenza bizantina nell'Alto Adriatico fra VII e IX secolo*, AAAD 27, 1985, 107—129 (ponatis študije v *Byzantinische Forschungen* 12, 1987, 7—35); A. GUILLOU, *La presenza bizantina nell'arco Adriatico*, *Antichità Altoadriatiche* 28, 1986, 407—421; J. FERLUGA, *Überlegungen zur Geschichte der byzantinischen Provinz Istrien*, *Jahrbuch für Geschichte Ost-europas* 35/2, 1987, 164—173.

da je Trakija obsegala ozemlje jugovzhodnega dela Balkanskega polotoka na področju, kjer sta se stikala Ilirik in Orient, Benečija z Istro pa je kot najbolj vzhodna italaska provinca z ne povsem jasno vzhodno mejo pomenila stikališče Italije in Ilirika.⁵ Obe deželi sta ležali vzdolž glavne kopenske povezave med vzhodom in zahodom (Konstantinopol—Serdika—Sirmij—Oglej—Milano oziroma Oglej—Ravena—Rim), povezave, ki je bila od zadnje četrtine 4. stoletja, zlasti pa od konca 4. stoletja zelo ogrožena in ni opravljala več svoje nekdane vloge, dokler ni bila od zadnje četrtine 6. stoletja popolnoma prekinjena.⁶ Obenem sta bili obe področji zaradi markantne obmorske lege obeh glavnih mest izredno važni obmorski deželi.⁷ Spričo take lege obeh pokrajin nas ne sme presenetiti dejstvo, da sta v mnogih dogodkih pozne antike odigrali ti dve pokrajini ključno vlogo, da so se nekateri dogodki velikega, celo zgodovinsko-epohalnega pomena odvijali na relaciji Trakija (posebej Konstantinopol)—severnojadranske dežele (posebej Oglej).

* * *

Od pomembnih dogodkov iz poznoantične dobe, ki kažejo na neposredno ali posredno soočanje teh dveh področij v kakršnemkoli smislu, bomo samo na kratko skicirali najvažnejše med njimi, da bi lahko več prostora posvetili tistim virom, ki neposredno dokumentirajo navzočnost Tračanov na severno-jadranskem področju. Na drugi strani nismo našli nobenih zanesljivih virov, ki bi dokazovali navzočnost ljudi s severnojadranskega področja na območju Trakije v pozni antiki.

* * *

Oris naj prične s dogodkom, ki pade v čas skoraj pol stoletja pred nastopom cesarja Dioklecijana, ki po večinsko sprejeti periodizaciji rimske zgodovine označuje začetek poznoantične dobe. To je pohod prvega cesarja tračanskega rodu Maksimina Tračana z vojsko spomladi leta 238 v Italijo. Pohod se je pričel na področju Sirmija, potekal je preko Emone, prvega (to je najbolj vzhodnega) mesta Italije, in se je končal po težavnem prehodu čez naraslo Sočo pred obzidjem Ogleja. Mesto se je v tako imenovani »oglejski vojni« ju-

⁵ O pretorijanskih prefekturah splošno gl. J. R. PALANQUE, *Essai sur la préfecture du prétoire du Bas-Empire*, Paris 1933 in E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, Bruxelles 1959, 117 ss.; 473 s.; o Iliriku kot vmesnem področju med Italijo in Vzhodom gl. R. ROGOSIC, *Veliki Ilirik (284–395) i njegova konačna dioba (396–437)*, Zagreb 1962; J. R. PALANQUE, *La préfecture du prétoire d'Illyricum au IVe siècle*, Byzantion 21, 1951, 5–14 in J. FITZ, *L'administration des provinces panoniennes sous le Bas-Empire romain*, Collection Latomus 181, Bruxelles 1983, 34 ss.; 75 ss.; prim. tudi D. HOFFMANN, *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum II*, Düsseldorf 1970, 207–215.

⁶ O cestnih povezavah na vzhodnem Balkanu v pozni antiki gl. V. BESEVLIEV, *Bemerkungen über die antiken Heerstraßen im Ostteil der Balkanhalbinsel*, Klio. Beiträge zur alten Geschichte 51, 1969, 483–495 in P. SCHREINER, *Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thracien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates*, v publikaciji R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens*, 25–35 (= *Miscellanea Bulgarica* 2, Wien 1986, 59–69). — Cestne povezave med severnojadranskim in traškim območjem nam za pozno antiko dokumentira predvsem *Itinerarium Burdigalense* 559–571 (edd. P. GEYER — O. CUNTZ, *Corpus Christ. ser. Latina* 175, 1965, 4–8). Gl. tudi J. ŠASEL, *Rimske ceste v Sloveniji*, v kolektivnem delu *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975, 74–99.

⁷ O vlogi Ogleja kot pomembnega pristanišča poznoantičnega sveta gl. S. PANCIERA, *Vita economica di Aquileia in età romana*, Aquileia 1957, 87 ss.; G. CUSCITO v kolektivnem delu *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980, 596 ss.; G. UGGERI, *Vie di terre e vie d'acqua tra Aquileia e Ravenna in età romana*, *Antichità Altoadriatiche* 13, 1978, 45–79; G. BRIZZI, *Il sistema portuale altoadriatico e i commerci di Aquileia e Ravenna*, ibidem, 81–105; G. UGGERI, *Relazioni marittime tra Aquileia, la Dalmazia e Alessandria*, *Antichità Altoadriatiche* 26, 1985, 159–182; A. BISCARDI, *Il porto di Aquileia ed i noli marittimi nel calmiere diocleziano*, *Antichità Altoadriatiche* 29, 1987, 169–181 (ki postavlja vlogo Ogleja kot pristaniškega mesta v Dioklecijanovi dobi »alla pari di Bisanzio, Tessalonika e Salona«). O plovbi na severnem Jadranu v 7. in 8. stoletju gl. nazadnje J. FERLUGA, *Navigation et commerce dans l'Adriatique aux VIIe et VIIIe siècles*, *Byzantinische Forschungen* 12, 1987, 39–51. — Konstantinopol je postal v pozni antiki ena največjih pristaniških in trgovskih metropol tedanjega sveta. O njegovi tovrstni vlogi in o vlogi drugih obmorskih mest v Trakiji gl. V. VELKOV, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*, Amsterdam 1977, passim in A. MINCEV, *Die westliche Schwarzmeerküste und der Osten in der Spätantike: Ethnokulturelle und Handelsbeziehungen*, v publikaciji R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens* ..., 105–113.

naško branilo pred napadi Maksiminove vojske.⁸ Po neuspešnem obleganju je cesarja skupaj s sinom doletela smrt, kar so »barbarski Tračani« poleg Pano-nijcev v njegovi vojski najtežje prenesli.⁹

Naslednji vojaški spopad, v katerem sta igrali pomembno vlogo obravna-vani pokrajini, je državljanska vojna leta 261. Ko se je po porazu cesarja Va-lerijana v vojni proti Perzijcem na vzhodu oklical za cesarja Makrijan in začel širiti svojo oblast nad Malo Azijo in prodirati proti Galienu, ki se je v severni Italiji bojeval proti Alamanom, je Galienov poveljnik Avreol iz se-verne Italije pohitel na Balkan. Uzurpatorja je premagal »in Illyrico vel in Thraciarum extimis«,¹⁰ v vojni, ki jo leta 1953 v Sremski Mitrovici odkriti na-pis označuje kot »serdijsko vojno«.¹¹

Izredna strateška lega obeh področij cesarstva je prišla do veljave tudi v dogodkih od jeseni 284 do pomladi 285. Čb smrti cesarja Numerijana in oklicu Dioklecijana za cesarja v Nikomediji (20. novembra 284) se je v Panoniji okli-cal za cesarja »corrector Venetiae et Histriae« (?) Sabin Julijan, ki je obvla-doval Panonijo ter Benečijo z Istro in je s tem zapiral pot cesarju Karinu iz Italije na Vzhod.¹² S tem je Julijan olajšal Dioklecijanu utrditev položaja v Trakiji in na vsem vzhodnem Balkanu, pred njegovim odločilnim spopadom s Karinom spomladi 285 »apud Margum... inter Viminacium atque Aureum montem«.¹³

Na relaciji severnojadranske dežele — Trakija je potekala tudi prva vojna med Konstantinom in Licinijem leta 316. Vojno je izzval emonski incident (rušenje Konstantinovih kipov »apud Emonam«), svoj vrh pa je dosegla z dve-ma velikima bitkama, pri Cibalah v Panoniji (8. oktobra 316) in med Adria-noplom in Berojo (»campus Ardiensis«) v Trakiji (novembra 316 ali januarja 317).¹⁴

Severnojadranski prostor, posebej Oglej, ki je bil v 4. stoletju ena od za-časnih prestolnic,¹⁵ je postal v 4. stoletju glavno mostišče proticesarjev (uzur-patorjev) z Zahoda za prodor proti Vzhodu. Severozahodni Ilirik s sosesčino je postal prizorišče spopadov med armadami, ki so na to območje prihajale po

⁸ HERODIANUS, 8, 1–5 (ed. C. R. WHITTAKER, Loeb Classical Library II, London—Cam-bridge (Mass.) 1970, 250–284); *Historia Augusta*, Maximini duo 21–23; 31, 3; Maximus et Balbinus 2, 4; 11, 2–3 (ed. D. MAGIE, Loeb Classical Library II, London—Cambridge (Mass.) 1967, 354 ss.; 374; 450; 468). GL. M. SAŠEL KOS, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sir-mijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana 1986, 413–433 (s prevodom ustreznih odlomkov iz Herodijana in s podrobno analizo virov in literature). Kot »bellum Aquileiense« označuje to vojno leta 1928 najdeni napis (Année épigraphique 1929, 158). O »oglejski vojni« gl. tudi R. F. ROSSI, *Il bellum Aquileiense tra l'Africa e l'Alto Adriatico e la politica di Massimino il Trace*, *Antichità Altoadriatiche* 5, 1974, 23–41 in J. SAŠEL, *Aquileia fra l'Italia e l'Ilirico. Riflessioni nel centenario del Museo nazionale*, *Antichità Altoadriatiche* 23, 1983, 17–29.

⁹ HERODIANUS, 8, 6, 1 (cit. ed., 286). Prim. Ch. M. DANOV, *Die Thraker auf dem Ostbal-kan von der hellenistischen Zeit bis zur Gründung Konstantinopels, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 7, 1, Berlin—New York 1979, 182.

¹⁰ *Historia Augusta*, Tyranni triginta 12 (Macrianus), 13 (cit. ed., vol. III, 98).

¹¹ J. SAŠEL, *Bellum Serdicense*, *Situla* 4, 1961, 3–30; A. et J. SAŠEL, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, *Situla* 5, Ljubljana 1963, št. 272.

¹² SEXTUS AURELIUS VICTOR, *Liber de Caesaribus* 39, 9–11 (edd. F. PICHLMAYR — R. GRUENDEL, *Bibliotheca Teubneriana*, Leipzig 1970, 117); *Epitome de Caesaribus* 38, 4–8 (ibidem, 163); ZOSIMUS, 1, 73 (ed. F. PASCHOU, Paris 1971, 63–64 in komentar na str. 178–180). Gl. tudi A. H. M. JONES — J. R. MARTINDALE — J. MORRIS, *The Prosopography of the Later Roman Empire I*, Cambridge 1975², 480; R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem ob-močju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Ljubljana 1986, 147 s.

¹³ EUTROPIUS, *Breviarium ab urbe condita* 9, 20, 1–2 (ed. F. RUEHL, *Bibl. Teubneriana*, Stuttgart 1975, 67).

¹⁴ *Excerpta Valesiana* 1, 15–18 (edd. J. MOREAU — V. VELKOV, *Bibl. Teubneriana*, Leipzig 1968, 4 ss.); ZOSIMUS, 2, 18–20 (ed. F. PASCHOU, Paris 1971, 89–82 in komentar na str. 208 ss., z analizo ostalih virov in datiranjem bitke v Trakiji v november 316).

O povodu za vojno (rušenje Konstantinovih kipov »apud Emonam«) gl. nazadnje J. SA-SHEL, *Senicio auctor insidiarum* (Kommentar zu Anon. Vales. I, 13–15), *Lebendige Altertumswis-senschaft* (Festgabe H. Vettors), Wien 1985, 262–264 (z domnevo, da gre za rušenje kipov na Tro-janah, na meji emonskega ozemlja in s tem na meji med Italijo in Norikom). Vojno so nekda-j datirali v leto 314 (tako npr. še V. VELKOV, *Thracia und Dacia*, 9), po novejših raziskavah pa v leto 316 (E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, 460 op. 2; T. D. BARNES, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge (Mass.) — London 1982, 73; bitko v Trakiji datira v ja-nuar 317).

¹⁵ M. BONFIOLI, *Sogglorni imperiali a Milano e ad Aquileia da Diocleziano a Valentiniano III*, *Antichità Altoadriatiche* 4, 1973, 125–149; prim. tudi N. DUVAL, *Les palais impériaux de Mi-lan et d'Aquilee. Réalité et mythe*, ibidem, 151–158.

eni strani iz severne Italije ali iz Galije, po drugi strani pa iz Konstantinopla oziroma traško-makedonskega območja. Na tak način je potekal spopad med Magnencijem in Konstancijem II. v letih 350—353 (z manjšo bitko na Trojanah spomladi 350, z veliko odločilno bitko pri Mursi 28. septembra 351, s Konstancijevim zavzetjem Emone konec avgusta 352 in utrdbe na Hrušici (Ad Pirum) ter Ogleja v začetku septembra 352).¹⁶ Na podoben način je potekal spopad med Maginom Maksimom in Teodozijem leta 388 (z bitkama pri Sisciji in Petovionu, ki jima je sledil triumfalni prihod cesarja Teodozija v Emono in zajetje Magna Maksima v Ogleju v drugi polovici avgusta 388, torej pred okroglo tisoč šeststo leti)¹⁷ ter spopad med Evgenijem in Teodozijem leta 394 z zgodovinsko epohalno bitko pri Frigidu v bližini Ajdovščine 5. in 6. septembra 394,¹⁸ bitko, v kateri so odigrali tragično vlogo žrtvovanih Zahodni Goti iz Trakije.¹⁹

Severnojadransko območje je postalo področje spopadov med vzhodnim in zahodnim delom cesarstva v državljanski vojni v letih 424—425. Potem ko je bil po Honorijevi smrti na Zahodu oklican za cesarja Janez, je vzhodna armada prodrla prek Salone in Julijskih Alp v Oglej. Cesar (uzurpator) Janez je bil v Raveni zajet, odveden v Oglej in tam na ukaz Gale Placidije maja ali junija 425 na posebno poniževalen in strahoten način usmrčen.²⁰

Strateški pomen obeh obravnavanih področij cesarstva se je odrazil tudi v času premikov Zahodnih Gotov, ko je traško področje postalo njihovo prvo oporišče na rimskih tleh, severnojadranske dežele pa so odigrale vlogo njihovega odskočišča za osvajanje Italije.

Neznano je, ali in do kakšne mere se je čutila na severnojadranskem območju mobilizacijska aktivnost rimskega generala (comes rei militaris?) Frigerida, ki je z oddelki iz Panonije in transalpinskih provinc po nalogu cesarja Gracijana na prošnjo cesarja Valensa leta 377 odšel na traško bojišče proti Gotom.²¹ Gotovo pa je, da so se čez severnojadranske dežele premikali gotski in taifalski vojni ujetniki, ki so jih po Frigeridovi zmagi v Trakiji (ali v Iliriku?) naselili na področju Mutine, Parme in Regija v provinci Emiliji.²² Po

¹⁶ Glavni viri: S. AURELIUS VICTOR, *Liber de Caesaribus* 41, 25—42, 10 (cit. ed., 127 s.); *Epitome de Caesaribus* 42 (cit. ed., 169); EUTROPIUS, *Breviarium*, 10, 10, 2—10, 12, 2 (cit. ed., 74 s.); ZOSIMUS, 2, 42—53 (cit. ed. 114—126 in komentar na str. 249—262, z analizo vseh ostalih virov); J. ŠASEL — P. PETRU (ured.), *Claustra Alpium Iuliarum I*, Katalogi in monografije 5, Ljubljana 1971, 24—26 (z analizo omemb vloge alpskih zapor v tej vojni). Nekaj poglobljene literature: J. ŠASEL, *The Struggle between Magnentius and Constantius II for Italy and Illyricum*, *Ziva antika* 21, 1971, 205—216; A. JELOČNIK, *Emonska najdba Magnencijevih multiplih zlatnikov*, *Arheološki vestnik* 19, 1968, 201—220 (franc. verzija razprave: *Les multiples d'or de Magnence découverts à Emona*, *Revue Numismatique*, Paris 1967, 209—235); Y. M. DUVAL, *Aquilée sur la route des invasions (350—452)*, *Antichità Altoadriatiche* 9, 1976, 240—252. Generalno sliko dogajanja posreduje tudi E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, 138—141 in 489 s. ter A. PIGANIOL, *L'empire chrétien*, 34—99.

¹⁷ PACATUS, *Panegyricus dictus Theodosio* 34—40 (XII panegyrici Latini, ed. R. A. B. MYNORS, *Bibl. Oxoniensis*, Oxford 1973², 109—114); ZOSIMUS, 4, 46 (ed. F. PASCHOD, Paris 1979, 314 s. in komentar na str. 442 ss.); J. ŠASEL — P. PETRU, *Claustra Alpium Iuliarum I*, 28 s.; 35 s. (z analizo virov o alpskih zaporah v tej vojni; tamkaj zbranim antičnim in srednjeveškim virom bi veljalo dodati še enega: DANDULUS, *Chronica per extensum descripta*, A. 388; ed. E. PASTORELLO, *Rerum Ital. scriptor. XII/1*, Bologna 1938, 43).

Lit.: J. KLEMENC, *Teodozijev pohod proti Maximusu iz Siscije do Petovija*, *Zgodovinski časopis* 6—7 (Kosov zbornik), 1952—1953, 78—88; Y. M. DUVAL, *Aquilée sur la route des invasions*, 265 ss. Generalno sliko dogodkov posredujejo E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, 207; 529 s.; A. PIGANIOL, *L'empire chrétien*, 279—281; A. LIPPOLD, *Theodosius der Große und seine Zeit*, München 1980², 34 ss.

¹⁸ Vire za ta dogodek je zbral in komentiral J. ŠASEL v publikaciji *Claustra Alpium Iuliarum I*, 29 ss. (tako rekoč kompletnemu seznamu antičnih in srednjeveških virov bi veljalo dodati še sporočilo, ki ga posreduje DANDULUS, *Chronica per extensum descripta*, A. 394, cit. ed., str. 44). Gl. tudi zbirko virov in komentar v knjigi ZOSIME, *Histoire nouvelle II/2*, ed. F. PASCHOD, Paris 1979, 466—500. Generalno sliko dogodkov dajejo E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, 216 s.; 534 s.; A. PIGANIOL, *L'empire chrétien*, 293 ss.; A. LIPPOLD, *Theodosius der Große und seine Zeit*, München 1980², 45—51.

¹⁹ Prim. Y. M. DUVAL, *Aquilée sur la route des invasions*, 271 s.; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, München 1979, 163.

²⁰ A. CALDERINI, *Aquileia romana*, 83 s.; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, 282 s.; 565 (oba s kompletnimi navedbami virov); prim. tudi Y. M. DUVAL, *Aquilée sur la route des invasions*, 289.

²¹ AMMIANUS MARCELLINUS, 31, 7, 3 (ed. W. SEYFARTH, Berlin 1978, vol. IV, 264); prim. A. H. M. JONES — J. R. MARTINDALE — J. MORRIS, *The Prosopography of the Later Roman Empire I*, 373; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 142.

²² AMMIANUS MARCELLINUS, 31, 9, 3—4 (cit. ed., 272 ss.); prim. L. RUGGINI, *Economia e società nell'Italia annonaria*, Milano 1961, 62; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 144 s.

katastrofi rimske vojske v bitki pri Adrianoplu 9. avgusta 378 so Goti iz Trakije ponovno obiskali severnojadranske dežele, tokrat ne kot vojni ujetniki, temveč kot zavojevalci. Po pustošenju v Trakiji in po neuspešnem obleganju Konstantinopla so prodrli vse »do vznožja Julijskih Alp, ki so jih v starih časih imenovali Venetske«,²³ in so na severnojadranskem področju porušili Stridon, rojstni kraj sv. Hieronima.²⁴ Po zelo burnem obdobju v letih 378—400, ko so se Zahodni Goti premikali ne le v Trakiji, temveč po vsem Balkanu in so sodelovali v obeh državljanskih vojnah cesarja Teodozija (388 in 394),²⁵ so začasno osvojili severnojadranske dežele, od koder so se odpravili v Italijo (tako jeseni 401 oziroma v začetku 402, ko so si z bitko pri Timavu izbojevali pot v Italijo²⁶ ter v letu 408, ko so verjetno osvojili tudi Emono in Oglej).²⁷

Usodna povezanost obeh obravnavanih področij rimskega cesarstva je prišla do izraza v zgodovini Gotov tudi osem desetletij kasneje. Vzhodni Goti, ki so bili deloma že po letu 454 ali 455, zlasti pa po odselitvi iz Panonije leta 473 usodno vezani na traški prostor in njegovo bližnje sosedstvo (v letih 473—483 so se zadrževali v glavnem v Trakiji, pa tudi v Makedoniji in Epiru, nato v letih 484—488 v Obrežni Daciji in Drugi Meziji), so se jeseni 488 odpravili na pohod proti Italiji.²⁸ V dveh bitkah na severnojadranskem področju, najprej pri prehodu čez Sočo (Pons Sontii, najverjetneje Majnica) 28. avgusta 489 in pri Veroni mesec kasneje²⁹ so premagali Odoakra in so s tem že praktično odločili izid vojne, ki se je vlekla do leta 493, v svojo korist.

V Justinijanovi vojni proti vzhodnogotskemu kraljestvu v Italiji v letih 535—553 je igralo severnojadransko območje vlogo enega od bojišč, na katerem se je v osemnajstih letih zvrstila cela vrsta vojaških operacij. Samo omenili bomo bizantinsko zavzetje Dalmacije in Liburnije v letih 535—537,³⁰ bizantinski pohod iz Dalmacije proti Raveni leta 539,³¹ ko so Bizantinci med

²³ AMMIANUS MARCELLINUS, 31, 16, 7 (cit. ed., 302); prim. Y. M. DUVAL, *Aquilée sur la route des invasions*, 255 ss.

²⁴ HIERONYMUS, *De viris illustribus* 135 (Patrologia Latina 23, 715); prim. M. SUIĆ, *Hieronim Stridonjanin — građanin Tarsatike*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Rad 426 (Knjiga 24 Razreda za društvene znanosti), Zagreb 1986, 213—278 (z doslej gotovo najboljšim poskusom lokaliziranja Stridona na področje Opatijskega Krasa v zaledju Kvarnerskega zaliva).

²⁵ H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 153—178; prim. S. TEILLET, *Des Goths à la nation gothique*, Paris 1984, 83 ss.; A. SCHWARZ, *Die Westgoten und das Imperium im 4. Jahrhundert*, Los visigodos. Historia y civilización. Antigüedad y cristianismo (Murcia) III, 1986, 17—26.

²⁶ CLAUDIANUS, *De bello Gothico*, 562—563 (ed. M. PLATNAUER, Loeb Classical Library, vol. II, Cambridge (Mass.) — London 1972, 166). Prim. Y. M. DUVAL, *Aquilée sur la route des invasions*, 275 s.; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 178 ss.

²⁷ ZOSIMUS, 5, 29; 37 (ed. I. BEKKER, *Corpus scriptorum hist. Byzant.*, Bonn 1837, 286 ss.). Gl. B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952, 398 s.; Y. M. DUVAL, *Aquilée sur la route des invasions*, 280 ss.; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 182 ss.

²⁸ Gl. H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 335—349 in A. LIPPOLD, *Vzhodni Goti in rimski cesarji od 455 do 507*, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 205—215 (s podrobno analizo virov in kritično obravnavo novejših literature).

²⁹ *Excerpta Valesiana* 2, 50 (edd. J. MOREAU — V. VELKOV, Bibl. Teubn., Leipzig 1968, 14 s.; kraj bitke se označuje kot »ad fluvium Sontium«); IORDANIS, *Getica* 57 (293) (ed. Th. MOMMSEN, *Monumenta Germaniae historica, Auctores antiquissimi* V/1, Berlin 1882, 133 v. 20; kraj spopada se označuje kot »ad Pontem Sontii«); *Fasti Vindobonenses priores*, a. 490 (*Chronica minora saec. IV. V. VI. VII., vol. I.*, ed. Th. MOMMSEN, *Monumenta Germ. hist.*, Auctores antiquissimi IX, Berlin 1892, 316; bitka je potekala »in fossato pontis Sontis V. kl. Septembris«); *Auctarium Havniense*, a. 490 (ibidem, str. 317; kraj dogodka je »fossatus ponte Sontis«; kronika poroča, da do bitke ni prišlo, ker je Odoaker še pred spopadom »timore percussus« zbežal). O cestni postaji »Ponte Sonti« gl. J. SASEL, *Via Gemina*, Arheološki vestnik 24, 1973, 901—902; C. ZACCARIA, *Insedimenti romani nel territorio di Aquileia*, *Antichità Altoadriatiche* 15, 1979, 207; A. GRILLI, *Aquileia: il sistema viario romano*, ibidem, 253. O poteku vojne po teh dveh spopadih gl. W. ENSSLIN, *Theoderich der Große*, München 1947, 66—77; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire II*, Paris—Bruxelles—Amsterdam 1949, 54—58; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 349—353.

³⁰ PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 1, 5, 2; 11; 1, 7, 1—37; 1, 16, 8—18 (ed. H. B. DEWING, Loeb Classical Library, Procopius III, Cambridge (Mass.) — London 1968, 42; 56—68; 160—162). Gl. J. J. WILKES, *Dalmatia*, London 1969, 426; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 417—420; A. CARILE, *Il »bellum Gothicum« dall'Isenzo a Ravenna*, *Antichità Altoadriatiche* 13, 1978, 147—193, zlasti 166 s.

Gl. tudi PROKOPIJ iz Cezareje, *Pod Justinijanovim žezlom*, izbral, prevedel in spremene besede napisal K. GANTAR, Ljubljana 1961.

³¹ PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 2, 28, 2 (cit. ed., Procopius IV, 112). O vojaških operacijah na severnem Jadranu po zavzetju Ravene gl. PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 2, 29, 40 (cit. ed. 136; Bizantinci zavzamejo Treviso in druge gotske utrdbe v Benečiji); 2, 30, 2 (cit. ed., 138; Justinijan je poslal manjšo vojsko iz Dalmacije v Raveno); 3, 1, 34—36 (cit. ed., 162; Bizantinski poraz pri Trevizu 541); 3, 3, 4—22 (bitka za Verono). Gl. A. CARILE, *Il »bellum Gothicum«*, 169 s.

drugim osvojili Istro, bizantinsko pomorsko odpravo iz Salone v Pulo in od tam v Ravno leta 544³² in kot najvažnejše dejanje Narzesov pohod z vojsko, sestavljeno iz prebivalcev prestolnice, Tračanov in prebivalcev Ilirika poleg okoli 10.000 barbarskih najemnikov, pohod, ki je potekal iz Salone vzdolž vzhodnojadranske in severnojadranske obale do Ravne (april—junij 552) in ki je prinesel dokončno zmago v vojni.³³

Dogodke v drugi polovici 6. stoletja in v prvi tretjini 7. stoletja, ki jih bomo omenili nazadnje, moremo proučevati le pod vidikom razmerja med Konstantinoplom kot prestolnico bizantinskega cesarstva s cesarskim dvorom do severnojadranskih dežel, ki so bile (v spreminjajočem se obsegu) del bizantinske države na Zahodu. Neposredna povezanost med traškimi in severnojadranskimi območjem tedaj ne pride več do izraza.

* * *

Stopnjo povezanosti med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki nam odražajo tudi drugi viri, ki dokumentirajo daljšo ali trajnejšo ter od vojaških in političnih dogodkov neodvisno navzočnost Tračanov na severnem Jadranu. Pri tem naj poudarimo, da na drugi strani nismo našli nobenih zanesljivih podatkov, ki bi dokazovali pomembnejšo navzočnost ljudi s severnojadranskega področja v Trakiji.

Navzočnost Tračanov v severnojadranskih deželah nam dokumentirajo v prvi vrsti epigrafski in v manjši meri tudi literarni viri. Severnojadranske dežele so bile skupaj z osrednjim centrom Oglejem v živahnih stikih z vzhodnim svetom, stikih, ki so temeljili predvsem na prometnih in trgovskih povezavah. Zato ni presenetljivo, da naletimo tukaj zlasti od 3. stoletja dalje na večje število ljudi z grškega jezikovnega področja, predvsem iz gospodarsko najbolj razgibanih dežel vzhodnega dela cesarstva.³⁴ Tu srečamo celo vrsto orientancev, zlasti Sirijcev, nekoliko manj Judov, precej manj pa Maloazijcev in Egipčanov.³⁵ Prišleki iz evropskih grško govorečih predelov, iz Grčije v ožjem smislu, iz Makedonije in Trakije, pa so bili očitno prav redki.³⁶ Naj navedemo nekaj podatkov. Na celotnem območju Benečije z Istro je bilo najdenih več kot 8000 antičnih napisov iz cesarske dobe, od tega v Istri več kot 1600. Od teh napisov pripada najmanj 250 napisov (105 v Konkordiji, okrog 100 v Ogleju, drugod

³² PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 3, 10, 3; 13, 3, 11, 1 (cit. ed., 228; 232; 236). Ekspedicijski korpus je štel 4000 vojakov, ki so jih nanovačili predvsem v Trakiji (3, 10, 3; 3, 12, 4; str. 228; 248). Gl. H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 438; A. CARILE, II »bellum Gothicum«, 170.

³³ PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 4, 26, 5—25 (cit. ed., Procopius V, 326—336). Prim. H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, 442 s.; A. CARILE, II »bellum Gothicum«, 173 ss.; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire II*, 600 s. Istra, ki je bila kljub vsem peripetijam v vojni od leta 540 trdno v rokah Bizantinov, je odigrala neko vlogo v vojni tudi leta 550. Bizantinski vojaki, ki so bili v bitki z Goti nekeje v bližini Ravne premagani, so se zatekli v Istro (PROCOPIUS, *Bellum Gothicum* 3, 39, 24; cit. ed., 34). Tam so čakali na prihod velike bizantinske vojske (poveljnik Germanus), ki se je zbrala na področju Serdike, da bi čez Ilirik prodrla v Italijo. Pohod pa je spodbudil zaradi velikega vpada Slovanov do Niša in zaradi Germanove smrti (Bell. Goth. 3, 40; cit. ed., 36 ss.; F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev I*, Ljubljana 1902, št. 46—47). Bizantinska vojska se je nato premaknila v Dalmacijo in se v Saloni pripravljala na vojni pohod v Italijo, vendar je njeno iniciativnost hromil silovit slovanski vpad v Ilirik in Trakijo (Bell. Goth. 3, 40, 27 ss.; cit. ed., 46 ss.; F. KOS, *Gradivo I*, 47). Gl. tudi B. GRAFENAUER, *Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov*, *Zgodovinski časopis* 4, 1950, 36.

³⁴ Prim. zlasti F. CASSOLA, *Aquileia e l'Oriente mediterraneo*, *Antichità altoadriatiche* 12, 1977, 67—98; gl. tudi S. PANCIERA, *Vita economica di Aquileia in età romana*, *Aquileia* 1957, 87 ss. Tudi v mesta na traškem območju so se zlasti v 3. in 4. stoletju priseljevali ljudje iz vzhodnih provinc cesarstva, tako iz sirsko-palestinskega kot iz maloazijskega področja. Prim. V. VELKOV, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*, Amsterdam 1977, 261—282, zlasti 281; V. VELKOV (ured.), *Istorija na Blagarija I*, Sofija 1979, 413 ss.; 461 s.; za mesta na črnomorski obali gl. A. MINCEV, *Die westliche Schwarzmeerküste und der Osten in der Spätantike: Ethno-kulturelle- und Handelsbeziehungen*, v publikaciji R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, 105—113.

³⁵ Nekoliko drugačno je bilo razmerje med vzhodnimi priseljenci v mestih ob črnomorski obali, kjer nam kar 14 napisov dokumentira priseljenje iz Male Azije, 10 iz Sirije, le 2 iz Palestine, le po 1 iz Egipta in Numidije (gl. A. MINCEV, o. c., 107 ss.).

³⁶ Gl. A. CALDERINI, *Aquileia romana*, 338 ss.; G. BRUSIN, *Orientali in Aquileia romana*, *Aquileia nostra* 24/25, 1953/1954, 55—70; L. RUGGINI, *Ebrei e orientali nell'Italia settentrionale fra il IV e il VI secolo d. Cr.*, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 26, 1959, 185—308, zlasti 192 ss.; 214 ss.; 256 ss. in 278—284. Napisje iz Konkordije je nazadnje objavil in komentiral G. LETTICH, *Le iscrizioni sepolcrali tardoantiche di Concordia*, Trieste 1983; prim. tudi D. FEISSEL, *Toponymes orientaux dans les épitaphes grecques de Concordia*, *Aquileia nostra* 51, 1980, 325—344.

manj) ali 3,2 % ljudem z Vzhoda. Če izvezemo posebej Oglej, je razmerje podobno: med več tisoč napisi je okrog 100 takih, ki se nanašajo na ljudi vzhodnega izvora.³⁷ Ta delež je dokaj skromen, če ga primerjamo z vzhodno-jadransko metropolo Salono, kjer je delež ljudi vzhodnega izvora dosegel v pozni antiki približno četrtno celotnega prebivalstva,³⁸ pa tudi manjši kot v večjih urbanih središčih zahodnobalkanskega področja, kjer je ta delež tudi presegal 10 odstotkov.³⁹ Med temi najmanj 250 napisi jih je le nekaj takih, ki nam dokumentirajo navzočnost Tračanov, pa še tu gre v večini primerov za ljudi iz tedaj etnično zelo pomešanega Konstantinopla.

Ljudi s traškega območja moremo zaslediti v Ogleju (na grškem napisu se omenja Eutrōpis iz Konstantinopla)⁴⁰ in v Konkordiji (na grškem napisu se omenja neki Leontios, zet Gajana iz Konstantinopla).⁴¹ Z ozirom na veliko frekventnost imena Estiaios v mestih na traški črnomorski obali,⁴² bi mogli z za-držki predpostavljati traški izvor tudi za zdravnika Sergija Estiaja iz Ogleja,⁴³ prav tako sta bila morda Tračana Zimarcus, »primicerius numeri Tarbisiani«, ki se omenja na mozaičnem napisu v Marijini cerkvi v Gradežu, in Flavius Ziper, ki se omenja na napisu iz Konkordije.⁴⁴ Približno enako nizko frekventnost napisov z omembo Tračanov zasledimo v sosedstvu, tako v provinci Emili-ji (le trije napisi vojakov, na vseh treh oznaka »natione Bessus« iz Ravene)⁴⁵ in v provinci Liguriji (na metričnem napisu iz Vercel se omenja prezbiter Marcellinus, »Bessorum in partibus ortus«).⁴⁶ S tem se seznam epigrafsko za-nesljivo dokumentiranih Tračanov v pozni antiki na severnojadranskem pod-ročju in v njegovem sosedstvu zaključi. Omenjenemu seznamu bi mogli dodati iz vzhodnega sosedstva simbolično upodobitev Konstantinopla (kot ženske z vencem v levici in z nadpisom »Constantinopolis«) obenem s podobnimi upo-

³⁷ Prim. L. RUGGINI, *Ebrei e orientali*, 256 ss.

³⁸ A. MOCSY v delu G. ALFOLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, 219 in 223.

³⁹ Prim. R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Ljubljana 1986, 137 s.; 278.

⁴⁰ *Inscriptiones Graecae XIV*, 2354; A. CALDERINI, *Aquileia romana*, 345 n. 52; G. BRUSIN, *Orientali in Aquileia romana*, 64 s.

⁴¹ *Inscriptiones Graecae XIV*, 2336; G. LETTICH, *Le iscrizioni sepolcrali*, 155 s. (n. 105); D. FEISSEL, *Toponymes*, 334; 342 op. 42 (poleg tega in poleg oglejskega primera navaja za ves Zahod samo še 5 napisov z omembo prebivalcev Konstantinopla).

⁴² G. MIHALOV, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae I (Inscriptiones orae Ponti Euxini)*, Sofia 1956, 237.

⁴³ *Inscriptiones Graecae XIV*, 2343; A. CALDERINI, *Aquileia romana*, 546; L. RUGGINI, *Ebrei e orientali*, 283. Pripomniti pa je treba, da po vsej verjetnosti ne gre za poznoantični napis, temveč za napis s sredne 2. stoletja (!). Prim. H. DESSAU, *Inscriptiones Latinae selectae*, Dublin—Zürich 1974⁴, n. 1080.

⁴⁴ *Corpus inscriptionum Latinarum V*, 1614; E. DIEHL, *Inscriptiones Latinae christianae veteres*, Dublin—Zürich 1970³, 488 A; G. BOVINI, *Grado paleocristiana*, Bologna 1973, 57 s.; S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, 409 s. Na podlagi imena ga opredeljuje kot Tračana A. FOL, *Les Thraces dans l'Empire romain d'occident (Ier — IIIe s.)*, Godišnik na Sofijska univerzitet. Filozofsko-istoričeski fakultet III (Annuaire de l'université de Sofia. Faculté de philosophie et d'histoire III) 53, 1964, 306 op. 18; 62, 1968, 242 n. 978; prim. D. DETSCHEW, *Die thrakischen Sprachreste*, Osterr. Akad. d. Wiss., Phil. — hist. Klasse, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung 14, Wien 1957, 188. O vojaški enoti z imenom »numerus Tarvisianus« gl. D. HOFFMANN, *Der »numerus equitum Persolustinianorum« auf einer Mosaikinschrift von sant'Eufemia in Grado*, *Aquileia nostra* 32/33, 1961—1962, 81—98, zlasti 81 s.; 90 s. Fl(avius) Ziper se omenja na sarkofagu, ki je bil odkrit leta 1890 v Konkordiji; gl. G. LETTICH, *Le iscrizioni sepolcrali*, 75 n. 32; prim. D. DETSCHEW, o. c., 190; D. HOFFMANN, *Das spätrömische Bewegungsheer* (kot v op. 5) I, 82. Tračanskega rodu naj bi bila tudi »Pista de numero Misacorum«, ki se omenja na napisu iz Beligne pri Ogleju; gl. *Corpus inscriptionum Latinarum V*, 1699; E. DIEHL, *Inscriptiones*, 557; A. FOL, *Les Thraces...*, 58, 1964, 306 op. 29; 62, 1968, 239 n. 901; prim. tudi D. DETSCHEW, o. c., 370 s. in G. LETTICH, *Concordia e Aquileia: note sull'organizzazione difensiva del confine orientale d'Italia nel IV secolo*, *Antichità Altoadriatiche* 22, 1982, 79 s.

⁴⁵ *Corpus inscriptionum Latinarum XI*, 58; 82; 103; prim. L. RUGGINI, *Ebrei e orientali*, 253 op. 193. Za razliko od Rugginijeve, ki označuje te napise kot »più o meno tarde«, pa datira A. FOL, *Les Thraces...*, Godišnik 62, 1968, 235 n. 826—836 te in druge napise z omembo tračanskih vojakov iz Ravene v 1. in 2. stoletje.

V Raveni je za kasnejši čas (leta 710) dokumentiran »numerus« oziroma »bandus Constantinopolitanus« (AGNELLUS qui et Andreas, *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* 140, ed. O. HOLDER-EGGER, *Monumenta Germ. hist., Scriptores rerum Langob. et Ital. saec. VI—IX*, Hannover 370 v. 23). D. HOFFMANN, *Der »numerus equitum...«* (kot v op. 44), 91 meni, da gre pri tem imenu za poklon prestolnici in ne za izvor vojaške enote.

⁴⁶ *Corpus inscriptionum Latinarum V*, 6733; E. DIEHL, *Inscriptiones*, 3441; L. RUGGINI, *Ebrei e orientali*, 246 op. 168.

A. FOL, *Les Thraces*, 306 op. 29 prišteva k napisom z omembo Tračanov tudi *Corpus inscr. Lat. V*, 7793 (= E. DIEHL, *Inscriptiones*, 3864) iz Albingauna (Albenga) v Liguriji, na katerem se omenja neki Tzittanus; gl. tudi D. DETSCHEW, o. c., 497.

dobitvami štirih drugih mest (»Carthago, ..., Roma, Nicomedia, Siscia«) na bronasti pločevini, s katero je bil okovan lesen zaboj iz Siscije (?).⁴⁷

V celoti gledano je teh napisov za poznoantično dobo relativno in absolutno malo, kar pride do izraza posebno tedaj, ko primerjamo to stanje z onim v visokem cesarstvu, ko je za celotno Italijo brez Rima dokazanih okrog 170 Tračanov (od tega približno dve tretjini vojakov in veteranov), vendar zopet v severni Italiji (Cisalpinia) ne posebno dosti (ca. 20 napisov).⁴⁸ Padec števila napisov z omembo Tračanov, ki se nanašajo zlasti na prehod iz 1. v 2. stoletje in na sredo 3. stoletja, je zelo izrazit na pragu pozne antike, okrog leta 300.⁴⁹

Na posreden način nam kaže na pragu poznoantične dobe na navzočnost tračanskega duhovnega sveta kult traško-frigijskega božanstva Sabazija. Njegov glavni atribut — Sabazijevo roko — so odkrili v Ogleju in na južnonoriškem območju pred nedavnim v Celeji (?).⁵⁰ Te najdbe so zopet redke in sorazmeroma malo pomembne, če jih primerjamo z razširjenostjo drugih božanstev orientalskega ali egiptovskega izvora, kot so bili Mitra, Izida, Jupiter Dolihenski in Velika mati.⁵¹

* * *

V nasprotju z dokaj skromnim deležem Tračanov med grško govorečimi priseljenci na severnojadranskem področju pa se kaže velika vloga ljudi iz Trakije v zgodovini oglejske cerkve na prehodu iz 3. v 4. stoletje. Po sporočilu enega od dveh seznamov oglejskih »patriarhov« — oba sta ohranjena v virih iz 11. stoletja, vendar sta nedvomno starejša, nastala na skupni predlogi, ki po vsej verjetnosti sega vsaj v čas oglejske shizme v drugi polovici 6. stoletja⁵² — naj bi bila kar dva oglejska škofa po poreklu Tračana. »Chronicon Venetum (vulgo Altinate)«, imenovan tudi »Origo civitatum Italie seu Venetiarum« nam v skladu z gradeško-beneško tradicijo posreduje naslednje podatke o prvih oglejskih škofih:

Prva dva oglejska škofa sta bila Hermagora (Mohor) in Hilarij, nato pa so sledili:

»Grisogonus, fuit natione Ursantinopoli, sedit ann. 9 (10)

Grisogonus, fuit natione Dalmatie, sedit ann. 12

Theodorus, fuit natione Tracie Grece, sedit ann. 11«.⁵³

⁴⁷ V. HOFFLER — B. SARIA, *Antike Inschriften aus Jugoslawien I*, Zagreb 1938, 565.

⁴⁸ A. FOL, *Les Thraces* (kot v op. 44), 300; 305 s., op. 16—18.

⁴⁹ A. FOL, o. c., 306 op. 29.

⁵⁰ M. Ch. BUDISCHOVSKY, *Les cultes orientaux à Aquilée et leur diffusion en Istrie et en Vénétie*, *Antichità Altoadriatiche* 12, 1977, 100 s.; V. KOLŠEK, *Varstvo spomenikov* 28, 1986, 264 sl. 30. O Sabaziju gl. nazadnje SHERMAN E. JOHNSON, *The Present State of Sabazios Research*, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 17, 3, Berlin—New York 1984, 1583—1613. Poudarimo naj, da celjska najdba (koščen ročaj noža v obliki roke, ki drži želvo) ni nujno odraz Sabazijevega kulta, saj naletimo na podobne kultne attribute tudi pri drugih vzhodnih božanstvih. Ta zanimiva najdba bi vsekakor zaslužila podrobno obravnavo.

⁵¹ M. Ch. BUDISCHOVSKY, *Les cultes orientaux*, 99—123, zlasti karta na str. 122; EADEM, *La diffusion des cultes égyptiens d'Aquilée à travers les pays alpins*, *Antichità Altoadriatiche* 9, 1976, 207—227.

⁵² Imena oglejskih »patriarhov« nam posredujeja »Series patriarcharum Aquilegiensium« (ed. O. HOLDER-EGGER, *Monum. Germ. hist., Scriptores XIII*, Hannoverae 1881, 367; gl. tudi B. M. DE RUBEIS, *Monumenta ecclesiae Aquileienses commentario historico-chronologico-critico illustrata*, Argentinae 1740, Appendix I, str. 6; seznam sledi oglejski tradiciji) in katalog, ki ga navaja »Chronicon Venetum (vulgo Altinate)« (ed. H. SIMONSFELD, *Monum. Germ. hist., Scriptores XIV*, Hannoverae 1883, 37) oz. »Origo civitatum Italie seu Venetiarum«, editio tertia (ed. R. CESSI, Roma 1933, 162). O vprašanju historične interpretacije katalogov gl. P. PASCHINI, *La chiesa aquileiese ed il periodo delle origini*, Udine 1909, 14 s.; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste 1977, 64 s.; IDEM, *La cristianizzazione di Aquileia e dell'Istria. Lineamenti metodologici, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 31 n. s., 1983, 183; V. SAXER, *L'hagiographie ancienne d'Aquilée à propos d'un livre récent, Mélanges de l'École française de Rome. Moyen âge — Temps modernes* 92, 1980, 383 ss. (z mnenjem, da je prvotni seznam nastal »po 450, če ne po 600«); R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju* (kot v op. 39), 55 s. (z mnenjem, da je prvotni seznam nastal v drugi polovici 6. stoletja).

⁵³ *Origo civitatum...*, editio tertia (cit. edicija, 162, v. 17—19); Za Krisogona I. posredujejo nekateri rokopisi dolžino pontifikata 10 let, kot je tudi predlagal H. SIMONSFELD v svoji ediciji kronike (gl. op. 52). S krajevno oznako »Ursantinopolis« je gotovo misljen Konstantinopol, pri čemer ostaja nerešeno vprašanje, zakaj je avtor Kronike samo na tem mestu uporabljal za to v spisu dostikrat omenjeno mesto to nenavadno obliko.

Ta seznam je prevzel z vsemi podatki (imenom, dolžino pontifikata in etnično oznako) beneški kronist Dandulus s srede 14. stoletja, ki je dodal še absolutno datiranje pontifikata. Krisogon I., »origine tracijs, de civitate Bisancio, que nunc Constantinopolis dicta est, vir catholicus et doctrina preclarus«, naj bi bil škof v letih 286—295, Krisogon II., »in Dalmacia natus, et in aquileiensi ecclesia diu conversatus«, v letih 295—308, Teodor, »genere thracijs, et fide sincerus«, pa v letih 308—319.⁵⁴

Ti trije škofje naj bi torej vodili oglejsko krščansko skupnost v kritičnih letih cesarja Dioklecijana, državljanskih vojn po njegovem odstopu in v času Konstantinovih zmag, ki so prinesle krščanstvu versko svobodo in mu omogočile izredno nagel vsestranski razvoj. Druge srednjeveške kronike, ki poročajo o začetkih oglejske cerkve (»Chronicon patriarcharum Aquileiensium« iz 11. (?) stoletja,⁵⁵ anonimna »Vitae patriarcharum Aquileiensium« iz časa okrog 1358⁵⁶ in »De vitis et gestis patriarcharum Aquileiensium«, katere avtor je Antonius Bellonus Utinensis s srede 15. stoletja)⁵⁷ sledijo podatkom v prvi verziji seznama (po oglejski tradiciji), ki ne navaja etničnega porekla škofov in sporoča nekoliko spremenjeno zaporedje njihovega pontifikata (Grisogonus oziroma Grisogomas — Theodorus — Krisogonus).⁵⁸

Kolikšna je zanesljivost teh poročil? Ali sta bila dva oglejska škofa res Tračana? Da bi mogli dati vsaj približno zanesljiv odgovor na zadnje vprašanje, moramo osvetliti ti dve osebnosti v luči vseh razpoložljivih virov.

Vprašanje obeh škofov Krisogonov je zelo zapleteno. V virih naletimo namreč kar na tri Krisogone, ki se nanašajo na krščansko skupnost v Ogleju v dobi cesarja Dioklecijana. Poleg obeh omenjenih škofov, ki nastopata samo v navedenih srednjeveških virih, obstaja še oglejski mučenec Krisogon, žrtev Dioklecijanovega preganjanja kristjanov. O mučencu Krisogonu imamo sorazmeroma dosti virov iz antike. Kot najstarejši vir naj omenimo sarkofag s srede 4. stoletja z napisom »Beatissimo martyri Chrysogono«, odkrit v Škocjanu ob Soči (v antiki se je kraj imenoval »Aquae Gradatae«), kjer je bil Krisogon usmrčen in pokopan.⁵⁹ Temu viru sledi po časovnem zaporedju nastanka zapis v Hieronimijanskem martirologiju, okvirno s srede 5. stoletja, kjer se pojavlja Krisogon sam⁶⁰ ali skupaj s Kanciji,⁶¹ iz šestega stoletja pa izhajajo rimska legenda o sv. Anastaziji,⁶² po kraju nastanka tudi rimska legenda o oglejskih

⁵⁴ A. DANDULUS, *Chronica per extensum descripta* aa. 46—1280 d. C., a. 286 ss. (ed. E. PASTORELLO, *Rerum Ital. scriptores* XII/1, Bologna 1938, 26 v. 31—32; 27 v. 28—29; 30 v. 36—37).

⁵⁵ B. M. DE RUBEIS, *Monumenta* ... (kot v op. 52), Appendix II, str. 6 s.

⁵⁶ Ed. L. A. MURATORIUS, *Rerum Italicarum scriptores* XVI, Mediolanum 1730, 5—7.

⁵⁷ Ed. L. A. MURATORIUS, *Rerum Italicarum scriptores* XVI, Mediolanum 1730, 25—26.

⁵⁸ Prim. R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju* (kot v op. 39), 55 s. Če bi sodili po dolžini pontifikata, ki jo posreduje ta seznam, bi mogli soditi, da je prišlo do zamenjave ne le v zaporedju (Krisogon I. — Teodor — Krisogon II.), temveč tudi med Krisogonom I. in Krisogonom II. Po oglejski tradiciji je namreč postavljen od treh na prvo mesto Krisogon I. z dvajsetletnim pontifikatom (tako kot Krisogon II. »Dalmatinec« po graško-beneški tradiciji), na tretje mesto, za Konstantinovim sodobnikom Teodorjem, pa Krisogon II. z devetletnim pontifikatom (tako kot Krisogon I. »Tračan« po graško-beneški tradiciji). Poudariti je treba nezanesljivost podatkov o dolžini pontifikata v oglejskem seznamu (»Series patriarcharum...«, gl. op. 52) saj rokopis izhaja iz 14. stoletja, medtem ko nam starejši seznam (B. D. DE RUBEIS, *Monumenta* ..., Appendix I, 6) ne posreduje podatkov o dolžini pontifikata in nam posreduje za oba škofa ime »Grisogonus« (in ne »Grisogomas« kot »Series patriarcharum Aquileiensium«).

⁵⁹ S. TAVANO, *Testimonianze epigrafiche del culto dei martiri Proto e Crisogono a San Canciano*, Studi Goriziani 28, 1960, 156 s.; G. CUSCITO, v kolektivnem delu *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980, 677 sl. 622; G. CUSCITO, *Il culto di S. Crisogono fra Aquileia e Roma*, *Antichità Altoadriatiche* 30, 1987, 255—274, sl. 3 (vsi s fot. sarkofaga). O Krisogonu gl. tudi S. TAVANO, *Appunti per il nuovo «Proprium» aquileiese — goriziano*, Studi Goriziani 39, 1966, 169 s.; IDEM, *Ricerche e studi sul territorio di Monfalcone nell'antichità*, Studi Goriziani 46, 1977, 98 ss.; IDEM, *Riflessioni sulle «memorie» dei martiri aquileiesi*, Il santo. Rivista Antoniana di storia dottrina arte 24, 1984, 341—354; A. NIERO, *I martiri aquileiesi*, *Antichità Altoadriatiche* 22, 1982, 151—174, zlasti 162 ss.; R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 214 ss.

⁶⁰ *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum* (ad recensioem H. QUENTIN ed. H. DELEHAYE, *Acta sanctorum* Novembris II/2, Bruxelles 1931), Feb. 17 (str. 102 in 103 n. 13); Nov. 24 (str. 618 s.).

⁶¹ *Commentarius perpetuus* ..., Mai 31 (str. 283 in 284 n. 1); Iun. 15 (str. 319, n. 8—10). Gl. tudi R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 205 s.; G. CUSCITO, *Il culto di San Crisogono*, 259 s.

⁶² *Passio sanctae Anastasiae* 1—9 (H. DELEHAYE, *Etude sur le légendier romain. Les saints de novembre et de décembre*, *Subsidia hagiographica* 23, Bruxelles 1936, 221—228; ponatis v G. CUSCITO, *Il culto di San Crisogono*, 270—274). Gl. tudi R. BRATOŽ, *Kršćanstvo*, 214 ss.

mučencih Kanciju, Kancianu in Kancijanili⁶³ ter mozaični upodobitvi v ravenski cerkvi S. Apollinare nuovo ter v kapeli sv. Andreja v nadškofijski palači v Raveni.⁶⁴ Iz obeh legend, ki sta od dogodkov oddaljeni dve do tri stoletja, je razvidno, da je Krisogon zavzemal v družbi oglejskih kristjanov posebno ugledno mesto. V legendi o Kancijih nastopa Krisogon kot najvišji zgled mladih Kancijev, ki romajo na njegov grob in so na poti zajeti in usmrčeni,⁶⁵ v legendi o sv. Anastaziji se pojavi Krisogon kot visok državni funkcionar, ki mu cesar Dioklecijan ponuja bogate nagrade, če bo opustil krščansko vero.⁶⁶ Visok družbeni položaj tega mučenca, ki ponekod že v 6. stoletju, kasneje pa običajno nastopa kot rimski mučenec,⁶⁷ je skoraj gotovo odraz stvarnosti. Noben vir o mučencu Krisogonu nam ne poroča, da bi bil škof. Po drugi strani pa nam zelo skromni viri o škofih Krisogonih ne poročajo, da bi bil kateri od njiju mučenec. Visok družbeni položaj mučenca Krisogona opravičuje domnevo, da se za njim skriva eden od škofov, kar je že dalj časa mnenje več raziskovalcev zgodovine oglejske cerkve.⁶⁸ Postavlja se vprašanje, kateri od njiju je za tovrstno povezovanje primernejši, Krisogon I. »Tračan« ali Krisogon II. »Dalmatince«. Pri usklajevanju znanih dejstev se pokažejo velike težave zlasti v kronologiji. Dandulus, ki je kot prvi med srednjeveškimi pisci dojel to vprašanje, je postavil smrt mučenca Krisogona (pa tudi z njim povezanih Kancijev in Protia) v čas pontifikata oglejskega škofa Krisogona II. »Dalmatinca«.⁶⁹ To povezovanje se nam zdi upravičeno in je odraz dejstva, da se mučenec Krisogon ne skriva za Krisogonom I. »Tračanom«, kot menijo nekateri raziskovalci,⁷⁰ temveč za Krisogonom II. »Dalmatincem«.⁷¹ Bogato izročilo o mučencu naj bi se torej ne nanašalo na človeka, ki ga omenjeni viri označujejo kot Tračana in o katerem ni sicer nič znanega. Da je ta domneva upravičena, nam kaže tudi pomemben podatek o nasledniku Krisogona II. »Dalmatinca«, o »Tračanu« Teodorju, ki naj bi odražal interes oglejske cerkve za razmere v Dalmaciji, domnevni domovini Krisogona II. Na sinodi v Arlesu leta 314 je Teodor zelo verjetno zastopal dalmatinsko cerkev,⁷² kar bi moglo biti odraz kontinuiranega interesa oglejske cerkve za razmere v Dalmaciji oziroma določene »dalmatinske« politike oglejske cerkve v tisti dobi, utemeljene z dalmatinskim izvorom Teodorovega predhodnika.⁷³ Tudi oglejsko izročilo takega sklepanja je izpodbija.⁷⁴ Tako ostaja Krisogon I. »Tračan« — ta oblika imena je gotovo pravilnejša od oblike Krisogomas in je izpričana tudi na zgodnje-

⁶³ *Passio ss. Cantii, Cantiani et Cantianillae mm.* (Acta sanctorum Mai VII, Paris 1866, 421—422); o tej in o drugih verzijah legende gl. R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 206 ss.

⁶⁴ Reprodukcijski obeh mozaičnih podob posreduje G. CUSCITO, *Il culto di San Crisogono*, sl. 5—6.

⁶⁵ *Passio ss. Cantii Cantiani et Cantianillae* 5—8 (cit. ed., 422); R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 208 s.

⁶⁶ *Passio s. Anastasiae* 8 (H. DELEHAYE, *Étude*, 227; G. CUSCITO, *Il culto di San Crisogono*, 273 s.).

⁶⁷ Prim. H. QUENTIN, *Les martyrologues historiques du moyen âge. Étude sur la formation de Martyrologe Romain*, Paris 1908, 58; 252 s.; 447; 492; J. DUBOIS — G. RENAUD, *Édition pratique des martyrologes de Bede de l'Anonyme Lyonnais et de Florus*, Paris 1976, 213; R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 218 s.; G. CUSCITO, *Il culto di San Crisogono*, 267 ss.

⁶⁸ Npr. F. LANZONI, *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del secolo VII (an. 604)*, Faenza 1927, 870; P. PASCHINI, *Storia del Friuli I*, Udine 1953, 38; H. DELEHAYE, *Commentarius perpetuus...*, 619; S. TAVANO, *Appunti* (kot v op. 59), 169; IDEM, *Riflessioni*, 343; A. NIERO, *I martiri aquileiesi*, 163; G. C. MENIS, *La cultura teologica del clero aquileiese all'inizio del IV secolo indagata attraverso i mosaici teodoriani ed altre fonti, Antichità Altoadriatiche* 22, 1982, 466; G. CUSCITO, *Questioni agiografiche di Aquileia e dell'Istria. Contributo alla conoscenza del cristianesimo precostantiniano*, Atti del IX Congr. intern. di archeol. cristiana (Roma 1975), vol. II, Città del Vaticano 1978, 174; IDEM, *Il culto di San Crisogono*, 262.

⁶⁹ *Chronica*, a. 233—304 (cit. ed., str. 28).

⁷⁰ Npr. P. PASCHINI, *Storia* (gl. op. 68; mučenca z rezervno identificira kot prvega Krisogona v seznamu škofov); S. TAVANO, *Riflessioni*, 343 op. 16 (mučenec naj bi bil »tretji škof v oglejskem seznamu«); G. CUSCITO, *Questioni*, 174 (mučenec je »verjetno prvi oglejski škof tega imena«); IDEM, *Il culto di San Crisogono*, 262 (»tretji škof oglejskega seznama«).

⁷¹ R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 220 s.; da gre za škofa pred Teodorjem so domnevali H. DELEHAYE, *Commentarius perpetuus*, 619; F. LANZONI, *Le diocesi*, 870; A. NIERO, *I martiri*, 163, S škofom Krisogonom »Dalmatincem« je povezoval mučenca G. C. MENIS, *La cultura teologica*, 466.

⁷² Gl. op. 84.

⁷³ Prim. G. C. MENIS, *La cultura teologica*, 466.

⁷⁴ Prim. op. 58.

krščanskem (gnostičnem) napisu iz Plovdiva iz 4. stoletja⁷⁵ — kot oglejski škof med »Panonijcem« Hilarijem in »Dalmatincem« Krisogonom II. še naprej skorajda nepoznana osebnost.

Bolj jasna je podoba drugega »Tračana« na oglejskem škofovskem prestolu, Teodorja, ki je bil sodobnik cesarja Konstantina. Ta škof je znan predvsem kot graditelj velikega krščanskega središča, tako imenovane Teodorove bazilike, ki jo sestavljajo severna in južna dvorana, vmesni »hodnik« in baptisterij kot glavni arhitekturni členi, bazilike, ki zlasti zaradi odlično ohranjenih talnih mozaikov velja za enega biserov zgodnjekrščanske umetnosti. Ne bomo se spuščali v predstavitev tega objekta, o katerem obstaja cela vrsta monografij in zajetna bibliografija delnih obravnav,⁷⁶ temveč se bomo omejili na tiste vire, ki neposredno poročajo o škofu Teodorju. O graditelju cerkvenega središča sta se ohranila dva mozaična napisa, sestavljena morda še v času njegovega življenja, morda pa že po njegovi smrti.⁷⁷ Posvetilni gradbeni napis v južni dvorani bazilike se glasi: »XP Theodore feli[x] [a]diuvante Deo omnipotente et poemnio caelitus tibi [tra]ditum omnia [ba]eate fecisti et gloriose dedicasti.«⁷⁸ Napis sam jasno kaže na Teodorjevo funkcijo v oglejski krščanski skupnosti (»poemnio caelitus tibi traditum«, torej gre za škofa) in na njegovo stvaritev ter odraža izvršeno dejanje (izgradnjo monumentalnega objekta z božjo pomočjo in s pomočjo cerkvene skupnosti — »omnia baeate fecisti et gloriose dedicasti«). O sami Teodorovi preteklosti oziroma o njegovem osebnem razvoju nam pa napis ne sporoča nič, saj odraža določen trenutek oziroma izvršeno dejstvo.

Več nam more povedati o Teodorju drugi mozaični napis na zahodnem delu severne dvorane bazilike, ki se glasi: »[Theod]ore felix hic crevisti hic felix.«⁷⁹ Na tem napisu zopet srečamo apelativ »Felix« (morda je bil to sestavni del njegovega imena, morda pa je bil »Felix« zato, ker je zgradil veliko cerkveno središče), poleg tega naletimo na besedno igro njegovega pridevka s koncem napisa (»felix... hic felix«). Najbolj zanimiv je osrednji del sporočila »hic crevisti«, ki dopušča različne razlage. Po dobesečni razlagi naj bi Teodor na tem mestu prebival in preživel svojo mladost. Na tem mestu naj bi bila hiša njegovega očeta, domnevnega priseljenca iz Trakije, ki je svoj novi dom spremenil v zbirališče oglejskih kristjanov (»domus ecclesiae«). Po prenesenem tolmačenju napisa naj bi Teodor na tem mestu rastel v cerkveni organizaciji, tu naj bi napredoval od najnižjih do najvišjih stopenj v cerkveni hierarhiji vse do škofovskega dostojanstva. »Hic« bi se v tem primeru ne nanašal na konkreten prostor, temveč na celotno območje cerkvenega središča oziroma zbirališča oglejske krščanske skupnosti. Možno je tudi, da se sporočilo nanaša na Teodorovo »rast« v moralnem in duhovnem smislu, ki naj bi jo doživel kot škof.⁸⁰ Če upoštevamo dejstvo, da je lahko postal škof šele v zrelih

⁷⁵ V. BESEVLIEV, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berliner byzantinische Arbeiten 30, Berlin 1964, Nr. 207, v. 5.

⁷⁶ Kompletno bibliografijo do leta 1978 navaja S. PIUSSI, *Bibliografia aquileiese*, *Antichità Altoadriatiche* 11, 1978, 183–194; od del, ki so izšla po tem letu, gl. zlasti prispevke v zborniku *Aquileia nel IV secolo*, *Antichità Altoadriatiche* 22, 1982, 369–569; kolektivno delo *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980 (zlasti prispevek: L. BERTACCHI, *Architettura e mosaico*); G. C. MENIS, *Il complesso episcopale teodoriano di Aquileia e il suo battistero*, *Accademia di scienze lettere e arti di Udine* 1986; S. TAVANO, *Alto Adriatico, Dalmazia e Illirico: architettura e decorazione*, *Antichità Altoadriatiche* 26, 1985, 401–436; IDEM, *Aquileia e Grado. Storia — arte — cultura*, Trieste 1986, 125–172.

⁷⁷ Gl. diskusijo o naravi napisov in času nastanka v razpravi G. C. MENIS, *Il complesso episcopale teodoriano*, 26 s., op. 27.

⁷⁸ Napis nazadnje objavljajo (s fot.) in komentirajo G. CUSCITO, *Cristianesimo antico* (kot v op. 52), 158 ss.; G. C. MENIS, *Il complesso episcopale teodoriano*, 24 ss.; S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, 167 s.

⁷⁹ Gl. nazadnje G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 159 s.; G. C. MENIS, *La cultura teologica*, 464 s.; IDEM, *Il complesso episcopale*, 26 s.; S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, 135.

⁸⁰ G. BRUSIN — P. L. ZOVATTO, *Monumenti paleocristiani di Aquileia e di Grado*, Udine 1957, 60 s.; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 160 (ki dopušča dobesečno in preneseno razlago v smislu napredovanja v cerkveni organizaciji); G. C. MENIS, *La cultura teologica*, 464 s.; IDEM, *Il complesso episcopale*, 26 (avtor daje prednost preneseni razlagi v pomenu Teodorove »rasti« v cerkveni hierarhiji); S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, 135 (avtor daje prednost preneseni razlagi v pomenu Teodorove »rasti« v moralnem in duhovnem smislu, ko je bil škof); R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 233 s. (avtor se nagiba k razlagi v prenesenem pomenu).

letih (petdeset let star)⁸¹ in da je pred tem dalj časa živel v matični cerkveni skupnosti, moremo soditi, da je doživel to »rast« od nižjih cerkvenih stopenj v dvanajstletni dobi svojega predhodnika Krisogona II. in deloma celo svojega rojaka Krisogona I.⁸²

Ostali napisi v baziliki nam predstavijo nekaj članov oglejske krščanske skupnosti, ljudi, ki so bili škofovi ožji sodelavci kot npr. Cyriacus in Ianuaris, o katerih pa sicer ne vemo nič.⁸³

Udeležba škofa Teodorja skupaj z diakonom Agatonom na antidonatističnem koncilu v Arlesu leta 314, ko je oglejski škof zelo verjetno zastopal tudi dalmatinsko cerkev,⁸⁴ nam razkriva aktivnost tega najbolj vzhodnega med udeleženci koncila. Oglejska cerkev se je pod Teodorjem vključila v življenje vesoljne cerkve. Škofova udeležba na koncilu v Arlesu pade v čas stopnjevanja napetosti med cesarjem Konstantinom (na njegovo območje je spadal tudi Oglej) in Licinijem (tedaj tudi gospodar Dalmacije) pred njunim prvim spopadom leta 316⁸⁵ in nam kaže na to, da je bil Teodor politično skoraj gotovo Konstantinov privrženec. To domnevo potrjuje tudi dejstvo, da se je cesar Konstantin večkrat zadrževal v Ogleju. Tukaj je obhajal zaroko s Fausto leta 293 (?),⁸⁶ mesto, ki je v vojni med Konstantinom in Maksencijem leta 312 prestopilo na Konstantinovo stran,⁸⁷ je gostilo cesarja v letu 318, slabi dve leti po prvi vojni proti Liciniju in v času, ko je bilo monumentalno cerkveno središče že dokončano ali pa v sklepni fazi izgradnje.⁸⁸

Končno naj omenimo še eno pomembno osebnost v zgodovini krščanstva na severnojadranskem področju v poznoantični dobi, za katero se je svojčas domnevalo, da je traškega izvora. To je poreški škof Evfrasio, graditelj cerkvenega središča v Poreču (tako imenovane Evfrasijske bazilike z baptisterijem in škofovskim dvorcem) ter cerkve sv. Agneze v Muntajani.⁸⁹ O tej osebnosti je ohranjenih sorazmeroma veliko virov. V prvi vrsti naj omenimo mozaični gradbeni napis v sami baziliki poleg dveh ali treh drugih napisov⁹⁰ ter portretno podobo na apsidalnem mozaiku centralne apside, na katerem je

⁸¹ *Constitutiones apostolicæ* 2, 1, 1 (ed. M. METZGER, Sources chrétiennes 320, Paris 1985, 144).

⁸² O različnih stopnjah v zgodnji cerkvi gl. W. M. PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts* I, Wien—München 1960², 63 ss.; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* III/1, Torino 1977³, 383 ss.; II, Torino 1977³, 556 ss. (349 ss.).

⁸³ Prim. R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 234; S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, 136 ss.; G. CUSCITO, *Fede e politica ad Aquileia: Dibattito teologico e centri di potere (secoli IV—VI)*, Trieste 1987, 12 s. Obe imeni sta dokaj tipično zgodnjekršćanski; na ime Kyriakos naletimo tudi na traškem področju, na napisu iz Varne (Odessos) iz 6. stol. Gl. V. BESEVLIEV, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Nr. 140.

⁸⁴ *Concilia Galliae A. 314 — A. 506* (ed. C. MUNIER, Corpus Christ. Series Latina 148, 1963, 14 v. 17 s.; 16 v. 10 s.; 17 v. 10 s.; 18 v. 10 s.; 19 v. 6 s.; 21 v. 8 s.); prim. *Conciles gaulois du IV siècle*, ed. J. GAUDEMENT, Sources chrétiennes 241, Paris 1977, 58; G. C. MENIS, *La cultura teologica*, 465 ss.; Ch. PIETRI, *Rome et Aquilée: deux églises du IVe au VIe siècle*, *Antichità Altoadriatiche* 30, 1987, 227 ss.

⁸⁵ Prim. op. 14; R. BRATOŽ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo*, *Zgodovinski časopis* 37, 1983, 260 s. (vendar z danes opuščeni datiranjem vojne v l. 314).

⁸⁶ *XII panegyrici Latini VII (VI) (Incerti panegyricus Maximiano et Constantino dictus)*, 6, 2 (ed. R. A. B. MYNORS, Oxford 1973, 207 s.); prim. M. BONFIOLI, *Saggiorn imperiali a Milano e ad Aquileia da Diocleziano a Valentiniano III. Antichità Altoadriatiche* 4, 1973, 130 s.; T. D. BARNES, *The New Empire* (kot v op. 14), 69 s. (ki poroko med Konstantinom in Fausto postavlja v Trier); IDEM, *Constantine and Eusebius*, Cambridge (Mass.) — London 1981, 9.

⁸⁷ *XII panegyrici Latini XII (IX), Paneg. dictus Constantino* 11, 1—2 (ed. R. A. B. MYNORS, 279); prim. *Paneg. IV (X), Nazarii dictus Constantino* aug. 27, 1 (cit. ed., 163). Gl. M. BONFIOLI, o. c., 133.

⁸⁸ *Codex Theodosianus* 9, 16, 3 (23. Mai 318); 11, 30, 9 (318 Jun. 22); 12, 1, 6 (318 Jul. 1); 3, 17, 1 (318 Oct. 12) (ed. Th. MOMMSEN, Dublin—Zürich 1971⁴, 460; 626; 663 s.); prim. tudi *Codex Theodosianus* 9, 24, 1 (326 Apr. 1); 9, 8, 1 (326 Apr. 4); 7, 22, 2 (326 Iul. (Mart.?) 30) (cit. ed., 476 s.; 450; 356); Pri letnicah upoštevam popravljeno kronologijo. Gl. M. BONFIOLI, *Saggiorn imperiali*, 134 s.; T. D. BARNES, *The New Empire*, 74 ss.

Izgradnjo cerkvenega kompleksa večinoma datirajo v drugo desetletje 4. stol.; npr. S. TAVANO, *Aquileia. Reallexikon für Antike und Christentum*, Suppl. I, 1986, 545 s. v. čas 313—319, drugi avtorji tudi okvirno v ta čas.

⁸⁹ Gl. nazadnje M. PRELOŽ, *Die Euphrasius-Basilika von Poreč*, *Monumenta artis Croatiae* I/4, Zagreb 1986 in R. BRATOŽ, *Razvoj zgodnjekršćanskih raziskav v Sloveniji in Istrih letih 1976—1986*, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 688 ss.

⁹⁰ *Inscriptiones Italiae* X, 2, 80; 81; 90; 92; M. PRELOŽ, o. c., 21; sl. 2 in 24. Prim. G. CUSCITO, *Fonti e studi sul vescovo Evfrasio e sulla chiesa parentina del sec. VI*, *Atti e Memorie della Società Istriana* 23 n. s., 1975, 64 ss.; IDEM, *Cristianesimo antico*, 259 ss.

upodobljen skupaj z arhidiakonom Klavdijem in malim Evfrazijem, arhidia-konovim sinom, z modelom cerkve v naročju.⁹¹ Od ostalih virov bomo pustili ob strani izjemno problematičen »Privilegium Euphrasianum«, ki nam v tej zvezi ne sporoča nič zanesljivega,⁹² in bomo obrnili pozornost na dve pismi papeža Pelagija I. (556—561). V papeževem pismu patriciju Johannesu, napisanem marca 559, se omenja neki Evfrazij, očitno poreški škof, ne le kot politični nasprotnik (Evfrazij je bil namreč privrženec tako imenovane istrske shizme), temveč tudi kot nadvse pokvarjen človek, ki je zagrešil uboj (homicidium) in incestno prešustvo (incestuosum adulterium).⁹³ Ali je bil ta človek po rodu Tračan? Pismo istega papeža, napisano aprila istega leta in naslovljeno na vojaškega poveljnika (magister militum) Krela, omenja dva shizmatična škofa. To sta bila »Ter(en)tius siquidem atque Maximilianus«, samo po imenu škofa (»nomina tantum episcoporum habentes«), ki sta povzročala cerkvi veliko škodo, saj sta rušila njeno enotnost in si prisvajala njeno premoženje (»et ecclesiasticam ibi unitatem perturbare dicuntur, et omnes ecclesiasticas res suis usibus applicare...«).⁹⁴ V nekaterih rokopisih najdemo za prvega škofa tudi oblike »tercius«, »tertius«, »tethius«, v starejših izdajah »Thracius«, torej človek iz Trakije.⁹⁵ Zaradi podobne moralne oznake s strani papeža kot v prejšnjem pismu so tega škofa (»Tračana«) identificirali s poreškim škofom in njegovo ime »popravili« v Euphrasius.⁹⁶ Pri tem je treba poudariti, da ta razlaga nikakor ni zanesljiva. Novejše raziskave kažejo, da gre po vsej verjetnosti za škofa Terencija in Maksimilijana iz Toskane.⁹⁷

Poleg delovanja teh treh pomembnih »Tračanov« na severnojadranskem področju naj omenimo še nekaj dogodkov iz cerkvene zgodovine, ki nam osvetljujejo povezave med obema deželama.

Leta 343 se je sestal v Serdiki, nekdam traškem mestu, ki pa je bilo tedaj prestolnica Sredozemske Dacije, pomemben cerkveni zbor, ki so se ga udeležili škofje Fortunatijan iz Ogleja, Lucij iz Verone in Ursacij iz Brescie.⁹⁸ V letih po koncilu v Serdiki je prek Naisa pripotoval iz Serdike v Oglej prvak katoliške stranke, aleksandrijski škof Atanazij. V Ogleju je skupaj s škofom Fortunatijanom in cesarjem Konstansom slavil Veliko noč leta 345.⁹⁹

V drugi polovici leta 356, v času zenita arijanske stranke, je cesar Konstancij II. obsodil papeža Liberija na izgnanstvo v traško Berojo.¹⁰⁰ Pot v Trakijo je papeža vodila skozi Oglej, kjer je bil tedaj škof njegov prijatelj in zapupnik Fortunatijan. S papežem, ki je preživel v Beroji nekaj težkih let izgnanstva (356—358), je oglejski škof vzdrževal pisemske stike in je vplival na nje-

⁹¹ M. PRELOG, o. c., sl. 39.

⁹² P. KANDLER, *Codice diplomatico istriano*, A. 543; gl. tudi F. CUSIN, II »Privilegio Eufra-siano« e la charta libertatis del comune di Parenzo, *Archivio Veneto*, ser. VI, 30, 1942, 65—84; G. CUSCITO, *Fonti e studi*, 64 ss.; IDEM, *Cristianesimo antico*, 260 s.

⁹³ PELAGIUS I Papa, *Epistula* 53, 7—9 (edd. P. M. GASSO — C. M. BATLLE, *Montserrat* 1936, 141 s.).

⁹⁴ PELAGIUS I Papa, *Epistula* 65 (cit. ed., 171—173).

⁹⁵ Rokopisne variante navajata P. M. GASSO — C. M. BATLLE v izdaji pisem (str. 171); obliko imena so spremenili v »Thracius« B. M. DE RUBEIS, *Monumenta* (kot v op. 52), 204—205; J. D. MANSI, *Amplissima collectio conciliorum* 9, Paris—Leipzig 1901², 714; *Patrologia Latina* 69, 393; Ph. JAFFÉ, *Regesta pontificum Romanorum*, Lipsiae 1885, n. 1024 navaja kot alternativne oblike Pethius, Tercius in Thracius, enako P. F. KEHR, *Italia pontificia* VII, 1, Berlin 1923, 3.

⁹⁶ Tako npr. P. KANDLER, *Codice diplomatico istriano*, A. 555; F. LANZONI, *Le diocesi d'Italia* (kot v op. 68), 853; 861; P. F. KEHR, *Italia pontificia* VII/2, Berlin 1925, 231 (prim. op. 95).

⁹⁷ S tehničnimi argumenti izpodbija tako razlago P. M. GASSO — C. M. BATLLE v komehtarju k pismu (str. 171 s., op. 2). Gl. tudi G. CUSCITO, *Fonti e studi*, 68; IDEM, *Cristianesimo antico*, 264.

⁹⁸ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II* 4 (n. 37) (ed. A. FEDER, *Sorpus script. eccl. Latin.* 65, Vindobonae — Lipsiae 1916, 137); gl. A. L. FEDER, *Studien zu Hilarius von Poitiers II*, *Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-hist. Klasse* 166, 5, Wien 1911, 33; 38; 45. Iz severne Italije sta bila navzoča tudi milanski škof Protasius in ravenski škof Severus (A. L. FEDER, o. c., 43 ss.), iz zahodnega Ilirika škofa iz Siscije in Petovione (R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 40, 1986, 370; 382; 384).

⁹⁹ ATHANASIUS, *Apologia ad Constantium imperatorem* 3; 15 (*Patrologia Graeca* 25, 597 ss.; *Sources chrétiennes* 56, 1958, 91; 104). Gl. tudi G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 171; M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma 1975, 199.

¹⁰⁰ THEODORETUS, *Historia ecclesiastica* 2, 13—14 (*Patrologia Graeca* 82, 1040); SOZOMENUS, *Historia ecclesiastica* 4, 11 (*Patrologia Graeca* 67, 1137).

gove odločitve v smislu popuščanja zahtevam arijanske stranke.¹⁰¹ Papež, ki se je po sirmijski sinodi leta 358 vračal v Rim (kamor je došel 2. avg. 358), je na povratku z izgnanstva zelo verjetno ponovno obiskal Oglej.

Člen veroizpovedi o Kristusovem odhodu v podzemlje (»descendit in inferna«), ki ga med zahodnimi veroizpovedmi srečamo najprej prav v oglejski cerkvi, najdemo tudi v dveh formulah veroizpovedi, ki sta bili sprejeti na traškem ozemlju. Gre za formulo dveh arijanskih sinod, v traški Niki (359) in v Konstantinoplu (360). Opozoriti pa moramo na to, da v tem primeru ne gre za posebnost traške cerkve ali pa za neposreden vpliv oglejske nanjo. Obe traški formuli sta namreč prirejeni po formuli 4. sinode v Sirmiju iz leta 359, ki kot prva sinodalna formula sploh vsebuje ta člen.¹⁰²

Za drugo polovico 4. stoletja nam viri dokumentirajo nekaj potovanj znanih osebnosti na relaciji severnojadranske dežele (Oglej) — traško območje (Konstantinopol) v obeh smereh. Podobno kakor papež Liberij sta bila leta 356 izgnana na Vzhod tudi škofa Hilarij iz Poitiersa in Evzebij iz Vercel, prvi v Frigijo, drugi najprej v Palestino, nato v Kapadokijo in Egipt. Oba sta se leta 360 vračala na Zahod in se na poti ustavila v Ogleju. Za prvega je zanesljivo, da je v Oglej pripotoval iz Konstantinopla.¹⁰³

Iz sedemdesetih let 4. stoletja je znanih nekaj popotnikov iz severnojadranskih dežel na Vzhod. Cilj teh popotnikov je bil sirsko-palestinski prostor, zato so se na traškem območju zadrževali samo prehodno. Tako je v letih 373/4 potoval na Vzhod (deloma po morju, deloma po kopnem) čez traško območje Hieronim.¹⁰⁴ Ker so bile kopenske zveze po letu 375 vse bolj ogrožene, ob koncu 4. stoletja pa praktično prekinjene,¹⁰⁵ so se popotniki na Vzhod vedno bolj usmerjali na pomorski prevoz.¹⁰⁶ V tem času je obstajal tudi piseški promet med vzhodnimi in severnojadranskimi deželami, ki je vsaj deloma potekal čez traško območje.¹⁰⁷

¹⁰¹ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B III 1–2* (cit. ed., 155 s., zlasti 156 v. 1); *Collectanea Antiar. Par. B VII, 8* (cit. ed., 168 s.); prim. tudi HIERONYMUS, *De viris illustribus* 97 (Patrol. Lat. 23, 697). Od obsežne literature o teh vprašanih naj navedemo nekaj najpomembnejših del: L. DUCHESNE, *Libère et Fortunatien, École française de Rome. Mélanges d'archéologie et d'Histoire* 28, 1908, 31–78; A. L. FEDER, *Studien zu Hilarius von Poitiers I, Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Klasse* 162, 4, Wien 1910, 157 s.; 161; 165; M. SIMONETTI, *La crisi ariana*, 220 ss.; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 175 ss.; najbolj podrobno analizo dogodkov posreduje H. Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantin II.*, *Patristische Texte und Studien* 26, Berlin–New York 1984, 265–301.

¹⁰² A. HAHN, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, Breslau 1897², n. 164 (str. 206); n. 167 (str. 209); prim. n. 163 (str. 204); gl. o tem nazadnje R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 97 ss. (z upoštevanjem starejše literature).

¹⁰³ O Hilarijevem izgnanstvu in povratku na Zahod gl. M. MESLIN, *Hilaire et la crise arienne. Hilaire et son temps (Actes du Colloque de Poitiers)*, Paris 1969, 19–42; Y. M. DUVAL, *Aquilée et la Palestine entre 370 et 420*, *Antichità Altoadriatiche* 12, 1977, 266; H. Ch. BRENNECKE, o. c., 360 ss.

¹⁰⁴ HIERONYMUS, *Epistula* 3, 3 (ed. J. LABOURT, vol. I, Paris 1949, 12); gl. tudi Y. M. DUVAL, *Aquilée et la Palestine*, 267 ss. (z diskusijo o Hijeronimovem itinerariju).

¹⁰⁵ Ogroženost kopenskih zvez čez Balkan je povzročilo vdiranje Gotov čez spodnjo Donavo po letu 375, ki se je nadaljevalo v rimski poraz pri Adrianoplu in gotske plenitve po Balkanu (gl. op. 23 in 24 ter Y. M. DUVAL, *Aquilée et la Palestine*, 373 ss.). Ta ogroženost je dosegla kritično točko ob koncu 4. stol., zlasti po smrti cesarja Teodozija 395. Prim. k temu HIERONYMUS, *Epistula* 60, 16 (ed. J. LABOURT, vol. 3, Paris 1953, 106), s poročilom o barbarskih plenitvah in boboihi »inter Constantinopolim et Alpes Iulias«; prim. tudi HIERONYMUS, *In Osee* 1, 4, 3 (ed. M. ADRIAEN, *Corpus Christ. ser. Latina* 76, 1969, 39) z omembo barbarskih plenitev »a Propontide et Bosphoro usque ad Alpes Iulias«; M. SUIĆ, *Hijeronim Stridonjanin* (kot v op. 24), 235.

¹⁰⁶ Prim. Y. M. DUVAL, *Aquilée e la Palestine*, 284 ss.

¹⁰⁷ Hijeronim je z območja Antiohije v Siriji v letih 375/6 pisal na severnojadransko območje celo vrsto pisem, ki so skoraj gotovo potovala tudi na relaciji Konstantinopol — severnojadranske dežele. Deloma je od naslovilencev tudi dobival odgovore ali pa so njegova pisma odgovori na predhodna pisma s tega območja. Samo omenimo naj štiri pisma, poslana oglejskim klerikom in prijateljem (*Epistulae* 6–9; ed. J. LABOURT, vol. I, 19–27), eno v Konkordijo (*Epist.* 10; cit. ed. 27–29), dve v Emono (*Epist.* 11–12; cit. ed. 29–32; v drugem pismu, naslovljenem na emonskega asketa Antonija se pritožuje, da mu je poslal že deset pisem, vendar še ni dobil nobenega odgovora); eno na območje Stridona (*Epist.* 13; cit. ed. 32–33, naslovnik je teta Castorina); *Epist.* 14 (cit. ed. 33–45, naslovnik je asket Heliodor, kasnejši škof v Altinu).

Hijeronimova korespondenca na relaciji Palestina — severnojadranske dežele se je obnovila leta 394 (*Epist.* 52; 60; cit. ed., vol. II, 172–192; vol. III, 90–110). vendar ne moremo reči nič gotovega, po kateri poti so pisma dosegla severnojadranske dežele (verjetneje po morju, saj Hijeronim označuje Nepotijanova pisma, naslovljena nanj, kot »litterae transmarinae«; *Epist.* 52, 1; vol. II, 172). O teh in kasnejših Hijeronimovih piseških kontaktih z oglejskim območjem (ki pa so v začetku 5. stol. potekali gotovo po morski poti) gl. Y. M. DUVAL, *Aquilée et la Palestine*, 271 ss.

Zlasti prestolnica Konstantinopol je odigrala vlogo posrednika pri prenosu relikvij apostolov in nekaterih mučencev z Vzhoda na severnojadransko področje.¹⁰⁸ Določena vloga Konstantinopla se je kazala tudi pri velikem duhovnem vplivu krščanskega sveta Vzhoda na severnojadransko območje, vplivu, ki je našel odraz v prvem velikem razcvetu oglejske krščanske književnosti okrog leta 400.¹⁰⁹ Konstantinopol je kot kulturno in literarno središče zgodnjekrščanskega sveta dosegel svoj prvi vrh s patriarhom Janezom Zlatoustom (398—404).¹¹⁰ približno v isti dobi kot Oglej s škofom Kromacijem (388—408)¹¹¹ in z Rufinom (ki je do leta 407 prebival v Ogleju, nakar se je odselil na jug Italije in umrl 411 v Messini).¹¹² Oba najbolj izrazita nosilca tega literarnega razcveta sta bila odlična pisca pridig eksegetske vsebine in ugotoviti moremo tudi sorodnost nekaterih njunih idej.¹¹³ Ko je Janez Zlatoust postal žrtev dvornih intrig in je moral v izgnanstvo, se je oglejski škof na njegovo prošnjo pri cesarju zavzel zanj,¹¹⁴ za kar se mu je pregnani patriarh iz poganstva leta 406 pismo zahvalil.¹¹⁵

Po obdobju sorazmeroma živahnih stikov med obema obravnavanima območjema v drugi polovici 4. in v začetku 5. stoletja nastopi več kot stoletje dolga doba, ko so bili ti stiki dosti manj intenzivni.

Ne bomo se spuščali v obravnavanje vprašanja, v kolikšni meri se poveave med obravnavanima področjema odražajo na področju zgodnjekrščanske umetnosti in sploh materialne kulture. Ali gre tukaj morda za kakšno medsebojno vplivanje, kdaj in v kakšni obliki, na to more odgovoriti le primerjalna stilna analiza spomenikov na obeh področjih. Vsekakor novejši sintetični prikazi zgodnjekrščanske umetnosti in sploh materialne dediščine tako za traško¹¹⁶ kot za severnojadransko območje¹¹⁷ raziskovanje v to smer brez dvoma opravičujejo. Od morebitnih vplivov enega področja na drugega moramo izločiti tiste spomenike s traškega območja (iz Konstantinopla) iz 6. stoletja, ki so prišli na severnojadransko območje kasneje, bodisi v 7. stoletju (na primer marmornata posoda z grškim napisom iz Torcella ter več drobnih predmetov (sponk, pečatov), najdenih v grobu patricija Anastazija v Heraklijani)¹¹⁸ ali pa

¹⁰⁸ Ker so bili od leta 357 posmrtni ostanki apostola Andreja shranjeni v Konstantinopolu (HIERONYMUS, *Chronica* a. 357; ed. R. HELM, Eusebius Werke VII, Berlin 1984², 240 s.) so relikvije tega apostola prispele na severni Jadran (v Oglej, Konkordijo, pa tudi od tod na Zahod v Milano) gotovo iz traške prestolnice. Prav tako je Konstantinopol zelo verjetno igral vlogo posrednika pri prenosu relikvij mučenke Evfemije iz bližnjega Halkedona na severnojadransko področje. Gl. o tem R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 73 s. V letih 405—406 je potoval v Konstantinopol z namenom, da bi pridobil relikvije za domačo cerkev, škof Gaudencij iz Bresce (Y. M. DUVAL, *Aquilee et la Palestine*, 315).

¹⁰⁹ Prim. Y. M. DUVAL, *Aquilee et la Palestine*, 289 ss.

¹¹⁰ A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* IV, Torino 1972², 161—184 (114—149); J. QUASTEN, *Patrologia*, vol. II, Casale 1983, 427—485.

¹¹¹ CHROMATIUS Aquileiensis, *Opera*, edd. R. ÉTAIX — J. LEMARIE, *Corpus Christianorum*, ser. Latina 9 A, Turnholt 1974; *Sermons I—II*, edd. J. LEMARIE — H. TARDIF, *Sources Chrétiennes* 154: 164, Paris 1969; 1971: G. CUSCITO, *Cromazio di Aquileia (388—408) e l'età sua*, Aquileia 1980; IDEM, *Fede e politica ad Aquileia* (kot v op. 83), 77 ss.

¹¹² F. X. MURPHY, *Rufinus of Aquileia (345—411). His Life and Works*, Washington 1945; *Rufino di Concordia e il suo tempo*, Antichità Altoadriatiche 31, 1—2, 1987 (zbornik razprav): o času Rufinove odselitve iz Ogleja gl. C. P. HAMMOND, *The Last Ten Years of Rufinus' Life and the Date of his Move South from Aquileia*, *The Journal of Theological Studies* 28, 1977, 372—429.

¹¹³ Prim. CHROMATIUS, *Sermo* 8, 3 (ed. J. LEMARIE, *Sources Chr.* 154, 1969, 190 in 191 op. 1) in JOHANNES CHRYSOSTOMOS, in *ascensionem D. N. Jesu Christi* 3 (*Patrologia Graeca* 50, 446 s.).

¹¹⁴ PALLADIUS, *Dialogus historicus* 2 (*Patrologia Graeca* 47, 12); 3 (*Patrol. Graeca* 47, 15): gl. CROMAZIO DI AQUILEIA, *Catechesi al popolo. Sermoni*, trad. introd. e note a cura di G. CUSCITO, *Collana di testi patristici* 20, Roma 1979, 15.

¹¹⁵ JOHANNES CHRYSOSTOMOS, *Epistula* 155 (*Patrologia Graeca* 52, 701—703).

¹¹⁶ Gl. zlasti R. PILLINGER, *Monumenti paleocristiani in Bulgaria*, *Rivista di archeologia cristiana* 61, 1985, 275—310; EADEM, *Frühchristliche Malerei in der heutigen Volksrepublik Bulgarien*, in publikaciji R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens* (kot v op. 1), 92—104; skupina prispevkov v zborniku *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, 247—332.

¹¹⁷ Gl. zlasti kolektivno delo *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980; S. TAVANO, *Aquileia cristiana*, *Antichità Altoadriatiche* 3, 1973; IDEM, *Constantinopoli, Ravenna e l'Alto Adriatico: La scultura architettonica dall'antichità al Medio Evo*, *Antichità Altoadriatiche* 13, 1978, 505—536; IDEM, *Aquileia e Grado. Storia — arte — cultura*, Trieste 1986.

¹¹⁸ A. CARILE — G. FEDALTO, *Le origini di Venezia*, Bologna 1978, 207; 429—443; D. FEISSEL, *Vases liturgiques à citations bibliques*, *Aquileia nostra* 47, 1976, 167—172. Verjetno so prišle na severnojadransko območje iz Konstantinopla tudi druge liturgične posode z grškimi napisi, ki so biblijski citati: posoda iz Verone (danes izgubljena), fragment iz mesta Caorle v beneški laguni, posodi iz Altina in Verone, ki so tudi vzhodnega izvora (iz Palestine?).

še veliko pozneje (na primer grški nagrobnik iz Benetk, iz 6. stoletja, najverjetneje po izvoru iz Konstantinopla, ki je prišel na Beneško šele v visokem srednjem veku).¹¹⁹

Kot obliko povezav med deželama, ki spadajo v območje gospodarske zgodovine, vendar so našle svoj najvidnejši izraz v zgodnjekrščanskem stavbarstvu, naj omenimo uvoz marmorja z otoka Prokonnesos v Propontidi za gradnjo več cerkva na severnojadranskem področju. Posebej naj omenimo arhitekturne elemente iz prokoneškega marmorja v Evrazijski baziliki v Poreču in v baziliki sv. Agneze v Muntajani.¹²⁰

* * *

Dogodke v drugi polovici 6. in v začetku 7. stoletja, ki osvetljujejo povezave med Trakijo (posebno prestolnico Konstantinoplom) in severnojadranskim območjem moremo obravnavati predvsem v luči odnosa bizantinskih cesarjev do oglejske shizmatične cerkve. Po carigraskem koncilu leta 553 in odkritem prelomu oglejske cerkve s papežem in Bizancem leta 557 je prišlo do več desetletij trajajočega sistematičnega pritiska bizantinskih cesarjev in papežev na shizmatično cerkev, pritiska, ki je dosegel svoj vrh proti koncu 6. stoletja.¹²¹ Intenzivnost v verskih spopadih je naraščala prav v času, ko se je antična civilizacija v vzhodnih predelih severnojadranskih pokrajin rušila ob slovanskih vpadih,¹²² v zahodnih predelih pa so s trdo roko gospodarili Langobardi.¹²³ Pri stopnjevanju pritiska papežev (predvsem Vigilija (do 555), Pelagija I. (556—561), Pelagija II. (579—590) in zlasti Gregorija (590—604)) in bizantinskih cesarjev je šlo večkrat za neposredno grožnjo vojaškega posega, pri čemer je bil izvajalec te politike glavni predstavnik bizantinske oblasti v Italiji, eksarh v Raveni. Sam potek dogodkov je precej zapleten in je bil predmet številnih obravnav.¹²⁴ Od dogodkov, v katerih se odraža neposredno angažiranje bizantinskega dvora ali vsaj njegova pasivna vpletenost, naj omenimo samo najvažnejše.

Leta 591 so prišla z oglejskega območja na dvor bizantinskega cesarja tri pisma. Enega so pisali beneški in recijski škofje, drugega škofje z bizantinskega ozemlja s patriarhom Severom, tretjega sam patriarh Sever.¹²⁵ Ohranilo se je samo prvo pismo, ki odraža obupne razmere, v katerih se je nahajala cerkev na Beneškem. Deželo so okupirali Langobardi, papežev pritisk je bil vse hujši. Podpisani škofje so v takih razmerah prosili cesarja Mavrikija za pomoč, da bi namreč posredoval zanje, in papeža odvrnil od pritiskov. Prošnjo so podkrepili s prikrito grožnjo, da bodo v primeru cesarjeve nezainteresira-

¹¹⁹ D. FEISSEL. *Inscriptions grecques en Vénétie*, Aquileia nostra 47, 1976, 155—168.

¹²⁰ A. ŠONJE. Poreč. Eufrazijska bazilika, Poreč 1977, 9; G. BOVINI, *Le antichità cristiane della fascia costiera istriana da Parenzo a Pola*, Bologna 1974, 21 (z mnenjem, da so bili kapteli in stebri že izdelani v delavnicah na Prokonnesu prepeljani v Poreč). Gl. tudi M. PRELOG, *Die Euphrasius-Basilika von Poreč*, Zagreb 1986, 10; sl. 8, 9, 10, 55, 56; R. BRATOŽ, *Razvoj zgodnjekrščanskih raziskav v Sloveniji in Istri v letih 1976—1986*, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 688 ss. (z novejšo literaturo o Evfrazijani in o baziliki v Muntajani).

¹²¹ Solidne pregledne te dogodkov posreduje v več prispevkih G. CUSCITO, *Aquileia e Bisanzio nella controversia dei tre capitoli*, *Antichità Altoadriatiche* 12, 1977, 231—262; *La fede calcedonese e i concili di Grado (579) e di Marano (591)*, *Antichità Altoadriatiche* 17, 1980, 207—230; *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, 289—312; *Fede e politica ad Aquileia*, 95—133; od slovenskih avtorjev posreduje kratek pregled nazadnje R. BRATOŽ, *Oglejska shizma in vpliv cerkvenozgodovinskih dogodkov na zgodovino alpskih Slovanov do začetka 8. stoletja*, 23. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1987, 105—120.

¹²² Gl. o tem nazadnje B. GRAFENAUER v publikaciji PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, Maribor 1988, 321—341.

¹²³ C. G. MOR. *Bizantini e Langobardi sul limite della laguna*, *Antichità Altoadriatiche* 17, 1980, 231—264; M. BROZZI, *Il ducato longobardo del Friuli*, Udine 1981²; od slov. avtorjev nazadnje B. GRAFENAUER v publikaciji PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, 313 ss.

¹²⁴ Poleg del, navedenih v op. 121 gl. R. BRATOŽ, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4.—6. stoletje)*, *Antični temelji naše sodobnosti*, Ljubljana 1987, 18 ss. (z navedbo in ovrednotenjem literature do leta 1985); gl. tudi B. GRAFENAUER v delu PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, 134 ss. (komentar k 3. knjigi).

¹²⁵ GREGORIUS I. Papa. *Registrum epistolarum* I, 16 b (Monumenta Germ. Hist., Epist. I, edd. P. EWALD — L. M. HARTMANN, Berlin 1957², 22—23 = R. CESSI, *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille*, vol. I, Padova 1942, n. 9 (20 s.)); povzetek posreduje F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* I, Ljubljana 1902, št. 103 (127 s.).

nosti stopili pod okrilje »galske«, to je frankovske cerkve.¹²⁶ Cesar Mavrikij, ki je bil tedaj zapleten v težko vojno proti Perzijcem (zaključeno jeseni 591) in že v pripravah na vojno proti Avarom in Slovanom v Trakiji (sproženo spomladi 592),¹²⁷ je poslal papežu ukaz (iussio), naj ne nadleguje shizmatičnih škofov, dokler se razmere v Italiji ne uredijo.¹²⁸

Po razcepitvi oglejskega patriarhata na patriarhat s sedežem v Gradežu (na bizantinskem ozemlju) in v Ogleju (na langobardskem ozemlju) leta 607 so skušali papeži in bizantinske posvetne oblasti na vse načine zlomiti zadnje ostanke shizmatikov v Istri in v priobalni Benečiji, deželah pod bizantinsko oblastjo. To jim je po dve desetletji trajajočem prizadevanju tudi uspelo.¹²⁹

Kot zadnje dejanje v stikih Bizanca s tem prostorom, ki simbolizira konec antike, moremo označiti dogodke okrog leta 630. Papež Honorij je leta 628 z gradeškega prestola odstranil patriarha Fortunata, ki je prestopil na stran shizmatikov, in je ustoličil katolika Primogenija.¹³⁰ Gradeška cerkev, stisnjena na majhno bizantinsko posest na severnem Jadranu, ogrožena vedno znova od Langobardov, ki so večkrat ogrožali sam Gradež, v Istri pa tudi od Slovanov,¹³¹ je potrebovala trdne opore in zunanje pomoči, da bi se mogla obdržati in je ne bi doletela usoda dalmatinske Salone.¹³² Bizantinski cesar Herakleij, ki se je v osrednjih in vzhodnih predelih države soočal z neizmernimi problemi (vojne s Perzijci, Avari in Slovani, upravna reorganizacija države, verski spori),¹³³ Gradežu ni mogel nuditi pomembnejše vojaške podpore in se angažirati na skrajnem severozahodu cesarstva. Zato pa je poklonil okrog leta 630 patriarhu Primogeniju in s tem mestu zlato in srebro, poleg tega pa še vrsto izredno dragocenih relikvij, ki naj bi varovale mesto pred nesrečami in dvignile njegov pomen: tako imenovani prestol sv. Mohorja, umetnino, izdelano iz slonokoščenih plošč, ki jo je cesar po osvoboditvi Aleksandrije izpod perzijske okupacije prepeljal v prestolnico, dalje tako imenovani prestol sv. Marka, v bistvu relikvijo sv. Križa, ki ga je Herakleij otel Perzijcem leta 628, in več drugih manjših darov.¹³⁴

To dejanje označuje konec obdobja sorazmeroma pogostih stikov med obema področjema, stikov, ki so se v zadnjem obdobju skrčili na Konstantinopol in majhne bizantinske enklave na severnem Jadranu. Ti stiki so bili na kopnem od konca 6. stoletja dokončno prekinjeni, po morski poti pa so še obstajali, vendar po izpovedi virov niso bili posebno intenzivni.¹³⁵ Za približno

¹²⁶ GREGORIUS I Papa, *Registrum epistolarum* 1, 16 a (cit. ed., 17–21 = R. CESSI, *Documenti*, n. 8 (14–19) = G. CUSCITO, *Aquileia e Bisanzio nella controversia dei tre capitoli*, 258–262); povzetek posreduje tudi F. KOS, *Gradivo* ... I, št. 102 (122–127). Gl. k temu E. GALLISTL, *Der Brief von 591 an Kaiser Mauricius und die Bistümer Binnen-Noricums*, *Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte* 32, 1982, 117–124. O. HAGENER, *Die kirchliche Organisation im Zentralalpenraum vom 6. bis 10. Jahrhundert*, *Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum*, *Nationes* 5, 1985, 216 ss.; H. BERG, *Bischöfe und Bischofsitze im Ostalpen- und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert*, *Die Bayern und ihre Nachbarn* I, hrsg. v. H. WOLFRAM – A. SCHWARZ, Wien 1985, 82 ss.

¹²⁷ H kronologiji Mavrikijevih vojn proti Perzijcem in Avarom ter Slovanom okrog tega časa gl. nazadnje P. SCHREINER v delu THEOPHYLAKTOS SIMOKATES, *Geschichte*, übersetzt und erläutert von P. Schreiner, Stuttgart 1985, 321 ss. (komentar). Gl. k temu tudi rec. R. BRATOŽ, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 354 s.

¹²⁸ Gl. vir, naveden v op. 125; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 302 s.

¹²⁹ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 304 ss.

¹³⁰ *Epistulae Langobardicae collectae* 3 (ed. W. GUNDLACH, *Monum. Germ. hist.*, Epist. III, Berlin 1957², 694–696 = R. CESSI, *Documenti*, n. 13 (23–24)); v povzetku F. KOS, *Gradivo* I, 157–158 (198 ss.). Gl. G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 307 ss.; L. MARGETIC, *Histrica et Adriatica*, Trieste 1983, 155 ss.; R. BRATOŽ, *Oglejska shizma*, 109 s.; 118 op. 29.

¹³¹ Gl. o tem nazadnje B. GRAFENAUER v delu PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, 334 ss.

¹³² Po novejših dognanjih Salona ni bila razrušena leta 614, temveč kasneje, v dvajsetih ali celo tridesetih letih 7. stol. Literatura k temu vprašanju navaja R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 40, 1986, 380 op. 86; IDEM, *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, 188.

¹³³ G. OSTROGORSKI, *Zgodovina Bizanca*, Ljubljana 1961, 109 ss.

¹³⁴ *Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie* (G. MONTICOLO, *Cronache Veneziane antichissime* I, Roma 1890, 11 v. 3–11); IOHANNES DIACONUS, *Chronicon Venetum* (ibidem, 62 v. 18–63 v. 4). Gl. S. TAVANO, *Le cattedre di Grado e le culture artistiche del mediterraneo orientale*, *Antichità Altoadriatiche* 12, 1977, 445–489; vol. II, Fig. 1–17; IDEM, *Aquileia e Grado*, 278 ss.; 358 ss.; 367 ss.

¹³⁵ Prim. J. FERLUGA, *Navigation* (kot v op. 7), 39 ss.; gl. tudi dela, navedena v op. 4.

pol stoletja, do zaključka monoteletskih sporov na 6. ekumenskem koncilu v Konstantinoplu v letih 680/681 oziroma do ikonoklastičnih bojov okroglo eno stoletje po opisanem dogodku,¹³⁶ prenehajo vsa poročila o pomembnejših stikih Konstantinopla s severnojadranskimi deželami.

Zusammenfassung

VERBINDUNGEN ZWISCHEN THRAKIEN UND DEN NORDADRIATISCHEN LÄNDERN IN DER SPÄTANTIKE

Rajko Bratož

Die Verbindungen zwischen Thrakien und den nordadriatischen Ländern weisen in der Antike ein unterschiedliches Bild auf; ihre Entwicklung vom Ende des 3. bis zum 7. Jahrhundert aber zeugt von großer Dynamik. Da es sich um zwei Gebiete von strategisch bedeutender Lage handelt, wurden auf der Relation zwischen Thrakien (insbesondere Konstantinopel) und dem nordadriatischen Gebiet (vor allem Aquileia) mehrere Bürgerkriege geführt. Zieht man noch die Rolle der beiden Gebiete bei der Gotenwanderung in Betracht, dann muß gleichsam ein Dutzend wichtiger Ereignisse aus der Spätantike angeführt werden, die ihren Lauf in der Regel von Thrakien aus in Richtung auf die nordadriatischen Länder nahmen.

Die Verbindungen zwischen den beiden Gebieten zeigen sich auch in Form der Thrakerzuwanderung in den Nordadriaraum, während für eine Migrationsbewegung in entgegengesetzter Richtung kein zuverlässiges Quellenmaterial vorliegt. Auf dem Gebiet der nordadriatischen Länder gibt es verhältnismäßig wenige epigraphisch nachgewiesene Thraker, als um so bedeutender erweist sich deren Rolle bei der Entwicklung des Frühchristentums. Einer mittelalterlichen Überlieferung nach, die jedoch auf Quellen der ausgehenden Antike fußt, sollen zwei aquileische Bischöfe, Chrysogonus I. und Theodorus, ersterer ein Zeitgenosse Diokletians, letzterer Konstantins, thrakischer Abkunft sein, während sich eine solche für den Bischof Euphrasius von Poreč (Parentium), einen Zeitgenossen Kaiser Justinians, nicht nachweisen läßt. Von Beziehungen zwischen den beiden Gebieten kann man auch in der Geschichte des Frühchristentums Mitte des 4. Jahrhunderts sprechen, in der Zeit der christologischen Kämpfe, noch ausdrücklicher aber um das Jahr 400, wo sich ihr Einfluß auf dem Gebiet der christlichen geistigen und materiellen Kultur bemerkbar macht (Literatur, Einfuhr von Reliquien, bestimmte gemeinsame Züge der Entwicklung der frühchristlichen Kunst u. a. m.).

In der zweiten Hälfte des 6. und zu Beginn des 7. Jahrhunderts sind die Beziehungen zwischen den beiden Gebieten vor allem als Druck der byzantinischen Kaiser — der jedoch nicht so intensiv war wie der der Päpste — auf die schismatische aquileische Kirche wahrzunehmen, und mehrmals als ein hoffnungsloser Kampf für die Erhaltung der von den Langobarden und Slawen bedrohten Gebiete im Nordadriaraum.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

¹³⁶ R. BRATOŽ, *Oglejska shizma*, 112 ss.